

СТАТИИ | СТАТЪИ | ARTICLES

Светлина Николова (София, България)

ЗА НАЙ-СТАРИЯ БЪЛГАРСКИ ПРЕПИС НА „ВАРЛААМ И ЙОАСАФ“

Безспорно е, че въпросът за „началата на литературата“ е тясно свързан с проблема за „началото на литературата“*. А „началото на литературата“ е текстът на литературната творба. Този текст, що се отнася до българската литература, особено от началния период на нейното развитие – средновековния, поставя пред всеки изследовател многобройни проблеми. Достигането до него често е съпроводено с трудни издирвания, напомнящи криминалното разследване. Но без тези издирвания всеотрапаното литературоведско интерпретиране на старобългарските литературни творби е невъзможно. Защото за да се интерпретира един литературен текст, естествено е, че отначало той трябва да се открие и да се опознае.

Търсаческият дух спрямо текстовете на старобългарските литературни произведения е установен в Катедрата по българска литература още от първия преподавател в нея, посветил живота си на Българското средновековие – Йордан Иванов, работил 33 години там, от 1909 до 1942 г. Неговите приноси за откриването и опознаването на текстовете на българските средновековни литературни творби са запазили своята голяма стойност до наши дни. Но той има и огромната заслуга, че възпитава у своите наследници респект към този тип изследвания, който се пренася през годините от всички изследователи, работили в катедрата. Тази катедра изигра голяма роля за развитието на вкус, усет и подготовка на цяло поколение български филолози-медиевисти за провеждането на изследвания, свързани с издирването и опознаването на текстовете на старобългарските литературни произведения. Поколението, оформило се след началото на 60-те години, когато нашите учители П. Динев и К. Мирчев след близо петнадесетгодишна борба с цената на големи компромиси вече бяха отстояли необходимостта да се изучава и познава българската средновековна литература, днес има изключителни постижения в обогатяването на картината на българския книжовен живот

* В основата на статията стои доклад, прочетен на Юбилейната научна конференция „Началата на литературата“, посветена на 100-годишнината на Катедрата по българска литература в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, която беше проведена в София на 19–20 ноември 1998 г.

през Средновековието с нови текстове, нови творби и дори нови писателски имена. Като част от това поколение бих си позволила в споменено-търсачески дух да споделя някои резултати от моите издирвания на текстове на старата българска литература, постигнати вследствие на важната роля на Катедрата по българска литература за определянето на посоката на моя професионален път и направлението на част от научните ми търсения.

Постъпих в Катедрата като млада аспирантка през далечната 1965 г. и с увлечение започнах да търся темата на своята дисертация. Тогава мислех, че мога да обхвана необхватното и да напиша дисертация, в която да бъдат решени всички основни въпроси на старобългарската белетристика. Тръгнах от проучването на известните и публикувани текстове, които тогава бяха съвсем малко. Много скоро обаче разбрах, че положението е трагично и единствената безпроблемна по отношение на българския си текст творба беше знаменитата Троянска притча, позната от Ватиканския препис на Манасиевата хроника. За щастие навреме успях да разбера и факта, че всяка дисертация, посветена на старобългарската белетристика като цяло, неизбежно ще трябва да повтори в текстологическата си част само известното дотогава. За да се изяснят проблемите на текста, фундамента на всички останали литературоведски наблюдения, бяха нужни нови издирвания и неимоверно усложнени текстологически проучвания не само на българската, но и на руската и сръбската ръкописна традиция, съхранени главно в чуждестранните ръкописни сбирки, недостъпни за мен. С огромно съжаление трябва да констатирам, че и днес, след близо 40 години, въпросите, свързани с българските текстове на белетристичните произведения, остават в голямата си част все още нерешени. Аз се отказах да пиша за старобългарската белетристика като цяло и съсредоточих вниманието си само върху една нейна част – патеричните разкази¹. Но интересът ми към този важен и интересен дял на старобългарската литература не угасна. Навсякъде, където имах възможност да се докосна до ръкописното богатство на средновековния православен славянски свят, винаги наред с основното си занимание отделях време и усилия да потърся и проуча текстове на белетристични творби. Така например за 10 години – от 1973 до 1983 г., успях да издирия 3 пълни преписа на едно от най-интересните нейни произведения, от което дотогава не познавахме нито един български текст – генетически свързаната с индийския сборник „Панчатантра“ повест „Стефанит и Ихнилат“², и за още 10 години – да подготвя неговото издание, фототипната част от което излезе от печат през 1996 г.³

От времето на аспирантските илюзии, подкрепяни безрезервно не само от моя уважаван учител проф. Петър Динеков, тогава ръководител на Катедрата по българска литература, но и от цялата атмосфера на толерантност

¹ Именно кандидатската ми дисертация лежи в основата на книгата ми „Патеричните разкази в българската средновековна литература“. С., 1980. 425 с.

² Вж. Н и к о л о в а, Св. Повестта „Стефанит и Ихнилат“ в българската средновековна литература и книжнина. – *Palaeobulgarica*, 14, 1990, № 3, 20–24; Н и к о л о в а, Св. За българския текст на повестта „Стефанит и Ихнилат“. – Старобългарска литература, 25–26, 1991, 115–123; Н и к о л о в а, Св. Повестта „Стефанит и Ихнилат“ в ръкопис № 13.5.15 от Библиотеката на Академията на науките в Санкт Петербург. – *Palaeobulgarica*, 15, 1991, № 4, 23–27.

³ Стефанит и Ихнилат. Старобългарска преводна повест от XIII век. Изданието е подготвено от Св. Николова. С., 1996. 175 с.

и доброжелателност, която съм запомнила оттогава, имах на разположение собственооръчно направен през 1966 г. препис от единствения почти пълен текст, който се намира в България, на друга творба на старобългарската белегристика с източен произход – повестта „Варлаам и Йоасаф“ – ръкопис 3/14 от сбирката на Рилския манастир от втората половина на XIV в.⁴ (понататък Рил. 3/14). С този препис е работил преди мен Й. Иванов, който през 1935 г. публикува от него само две притчи успоредно с гръцкия текст (за еднорога и за тримата приятели) и отбелязва, че „представя добър превод на повестта, пък се отличава и с доста издържан среднобългарски правопис, съдържа и доста езикови и правописни архаизми“⁵. Фактически няколкото думи на Й. Иванов върху Рил. 3/14 са единствените научни наблюдения за него, появили се цели 30 години след въвеждането му в науката през 1902 г. След още 30 години се появи „моят“ препис, който смятах тогава да използвам в дисертацията си, но така и си остана неоползотворен в нея.

До този момент в науката беше възприето мнението, че славянският средновековен превод е възникнал сред южните славяни⁶, с уточнението на В. Ягич⁷ и А. Веселовски⁸, че той е бил старобългарски и чрез България е преминал в руската средновековна книжнина. Междувременно се появява мнението за съществуването на два славянски превода⁹, като се изтъква, че решаването на този въпрос ще бъде възможно само след анализирането на всички преписи и издаването на текстовете. По-късно се изразява и определено мнение, че най-старият превод се е появил в Русия, в началния етап на нейната християнизация, но отделни притчи от „Варлаам и Йоасаф“ са били преведени преди това в България и след това са преминали в Русия не по-късно от XI в.¹⁰ Съществува и мнение, че преводът е среднобългарски, от втората половина – края на XII в.¹¹

При липсата на цялостни изследвания и наличието само на едно фототипно издание на пълния текст – на един руски препис, възникнал в Самара през 1629 г.¹² (от колекцията на Обществото на любителите на древната писменост № Q.XVII, днес в Руската национална библиотека в Санкт Пе-

⁴ За него кратко вж. С п р о с т р а н о в, Е. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902, 68–70; Българска ръкописна книга X–XVIII в. С., 1976, № 117, табл. XLIX; Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, А. И к о н о м о в а. Български ръкописи от XI до XVIII в., запазени в България. Своден каталог. Т. 1. С., 1982, с. 50, № 99.

⁵ И в а н о в, Й. Старобългарски разкази. С., 1935, 298–304.

⁶ Първ изказва това мнение А. Пипин през 1857 г. (П и п и н, А. Н. Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских. – Ученые записки Второго Отделения Академии наук, 1858, 4, 124–135; отделно издание СПб., 1857).

⁷ Я г и ч, В. История сербо-хорватской литературы. Древний период. Казань, 1871, с. 114, 124–125.

⁸ В е с е л о в с к и й, А. Н. Памятники литературы повествовательной: византийские и южнославянские повести; повести западного происхождения, начало русской повести. – В: Г а л а х о в, А. А. История русской словесности древней и новой. Т. 1. 2. изд. СПб., 1880, с. 398, 422–426.

⁹ Ф р а н к о, I. Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і его літературна історія. – Записки наукового товариства ім. Шевченка, 10, 1896, с. 46; 18, 1897, с. 132.

¹⁰ О р л о в, А. С. Переводные повести феодальной Руси и Московского государства XII–XVII веков. Л., 1934, с. 70.

¹¹ М а з и л и, D. H. Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți. București, 1981, p. 49, 241.

¹² Житие и жизнь преподобных отец наших Варлаама пустычника и Йоасафа царевича Индийского. СПб., 1887, 583 с. (=Памятники древней письменности и искусства, № 88).

тербург), и на едно частично издание, и то – без да се спазва оригиналният правопис, на един сръбски препис, писан в манастира Григориу в Света гора през 1518 г. (намирал се в края на XIX в. в манастира Шишатовец, но унищожен през Втората световна война – по-нататък Шишат.)¹³, всички тези мнения за времето и мястото на възникването на първоначалния славянски превод (или преводи) на знаменитата творба оставаха без доказателства.

Едни от последните изследователи на текста на „Варлаам и Йоасаф“, работили съвсем независимо един от друг – американската славистка Максин Евелин Либо¹⁴ и руската византоложка Ирина Лебедева¹⁵, публикували съответно един от най-старите преписи, Хилендарския № 422, сръбски от третата четвърт на XIV в.¹⁶ (по-нататък Хилендар. 422), и един от по-новите, № 410 от сборката на Ф. Болшаков в Руската държавна библиотека в Москва, руски от първата четвърт на XVI в.¹⁷ (по-нататък Болшаков 410), тотално се разминават в своите заключения. Според М. Е. Либо, която не изразява определено мнение за времето и мястото на първоначалното превеждане на „Варлаам и Йоасаф“ в източноправославния свят, познатите ѝ сръбски ръкописи, българският № 61 от манастира Нямц и руският ръкопис от 1629 г. принадлежат към една и съща текстова традиция. Според И. Лебедева Хилендар. 422 е представител на сръбския превод, осъществен в Хилендарския манастир в началото на XIII в. или по-късно, но не след първата четвърт на XIV в.; по този превод в началото на XIV в. старецът Йоан е осъществил в лаврата „Св. Атанасий“ на Атон нова редакция (някъде наричана от нея превод), като е поправил сръбския текст по гръцкия оригинал и именно тази редакция е представена в Рил. 3/14 и в руския ръкопис от 1629 г. Според Лебедева най-старият славянски превод е възникнал в Киевска Русия най-вероятно през XI в., но във всеки случай не по-късно от средата на XII в. (на места тя определя за *terminus ante quem* началото на XII в.).

Въпреки наличието на тези две съществени издания и изследвания, славянската средновековна традиция на „Варлаам и Йоасаф“ продължаваше да си остава неизследвана, в науката не беше ясна и продължава да си остава неясна дори точната хронология на известните днес преписи, която има важно значение при проучването на историята на техните текстове.

Изследванията върху „Варлаам и Йоасаф“ и тяхната аргументация, които следях неотклонно през годините, ме бяха убедили, че съществуват много празни места в познанията ни за текста на поевстта и че направената досега класификация на преписите е твърде съмнителна. Ето защо използвах всеки случай да надникна в препис на знаменитото произведение и да го сравня с преписания в аспирантските години в Катедрата Рил. 3/14.

¹³ Н о в а к о в и ћ, Ст. Варлаам и Йоасаф, прилог к познавању упоредне литерарне историје у Срба, Бугара и Руса. – Гласник српског ученог друштва, 50, 1981, 1–121.

¹⁴ L e b o, M. E. L. The Hilandar Serbian “Povest o Varlaame i Ioasafe”. Washington, 1979.

¹⁵ Повесть о Варлааме и Иоасафе. Памятник древнерусской переводной литературы XI–XII вв. Подготовка текста, исследование и комментарий И. Н. Лебедева. Отв. ред. О. В. Творогов. Л., 1985.

¹⁶ За него вж. Б о г д а н о в и ћ, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Т. 1. Београд, 1978, с. 163; Т. 2. Палеографски албум. Београд, 1978, табл. 54.

¹⁷ За него вж. Г е о р г и е в с к и й, Г. П. Рукописи Т. Ф. Большакова, хранящиеся в имп. Московском и Румянцевском музею. Петроград, 1915, 368–369.

Така, още през 1971 г., работейки върху повестта „Стефанит и Ихнилат“ в Библиотеката на Академията на науките в Ленинград, имах възможност да се запозная с един от българските преписи на „Варлаам и Йоасаф“ от първата четвърт на XVI в., чийто текст до това време беше останал напълно непознат; с него работих и няколко години по-късно. Той се намира на л. 1а–200б в ръкопис 13.5.15 от сборката на П. А. Сирку¹⁸ (по-нататък БАН 13.5.15) като първа част от сборник, в който след „Варлаам и Йоасаф“ е преписана повестта „Стефанит и Ихнилат“. Неговият текст, който носи всички езиково-правописни белези на среднобългарските влашки ръкописи, възхождащи към търновската традиция, кой знае защо беше смятан дотогава от руските учени за сръбски¹⁹ и продължи да бъде смятан за такъв от И. Лебедева²⁰, която го отнесе към т. нар. от нея „сръбски превод“ на „Варлаам и Йоасаф“. През 1991 г. специално обърнах внимание, че текстът е среднобългарски, и публикувах притчата за сърната от гл. XVIII на повестта²¹. При сравнението на този малък фрагмент с Рил. 3/14, с Хилендар. 422, с Шишат. и с Болшаков 410 ясно личи, че те имат една и съща основа. Освен това при много по-голямата близост между среднобългарските текстове и между тях и сръбските текстове, съществуват някои съвпадения между Рил. 3/14, Шишат. и Болшаков 410, от една страна, Хилендар. 422 и БАН 13.5.15, от друга, съвпадения, които очевидно идват от предшествениците на тези ръкописи (Рил. 3/14, Шишат., Болшаков 410 – *едннѡж, ѣдннѡю, единою*; Хилендар. 422, БАН 13.5.15 – *въ ѣдннѣ ѿ дннн*; гръцки – *ἐν μίᾳ*; Рил. 3/14, Шишат., Болшаков 410 – *богатаго же слоугъи са ѡцѡутивше*; Хилендар. 422, БАН 13.5.15 – *пнтаемаго же равн не очѣвше*; гръцки – *οἱ δὲ τοῦ πλουσίου ὑληρέται*). Съществуват и много по-малко, но важни съвпадения между БАН 13.5.15 и Болшаков 410, които също се дължат несъмнено на предходни преписи, със сигурност представящи обаче едно по-късно развитие на текста в сравнение с Рил. 3/14, Шишат. и Хилендар. 422 (вж. напр. очевидната грешка *днвннмн* (гр. *ἀγρίοις*) в БАН 13.5.15 и Болшаков 410 вм. *днвннм* в Рил. 3/14, Шишат. и Хилендар. 422). Интересно е да се отбележи, че фразата *сждоу же въчномоу твоемоу роднтелю* е пропусната във всички ръкописи с изключение на Рил. 3/14 (гр. *κρίματός τε αἰωνίου τῷ σῶ γεννήτορι*), а в един случай дори има съвпадение между Рил. 3/14 и Болшаков 410 (Рил. 3/14 – *коупно*; Хилендар. 422 и БАН 13.5.15 – *липсва*; Болшаков 410 – *купно*; гр. – *ἀλλήλοισ*).

¹⁸ За тази сборка вж. И л ъ и н с к и й, Г. А. Пергаменные рукописи П. А. Сирку. – Русский филологический вестник, 59, 1908, № 2, 350–351; А н г е л о в, Б. Ст. Из ръкописната сборка на П. А. Сирку. – Изв. на Нар. библ. „Кирил и Методий“, III (9), 1963, 61–73; Х р и с т о в а, Б. Ръкописната сборка на П. А. Сирку в Ленинград. – Изв. на Нар. библ. „Кирил и Методий“, XVIII (24), 1983, 253–282. За неговата датировка по-подробно вж. Н и к о л о в а, Св. Повестта „Стефанит и Ихнилат“ в ръкопис № 13.5.15..., 23–24.

¹⁹ Описание рукописного отделения библиотеки Академии наук СССР. Т. 4, вып. 1. Повести, романы, сказания, сказки, рассказы. Составили А. П. Конусов и В. Ф. Покровская. М.–Л., 1951, 48–49; Библиография древнерусской повести. Составил А. А. Назаревский. М.–Л., 1955.

²⁰ Повесть о Варлааме и Иоасафе..., с. 61; Л е б е д е в а, И. Н. Список болгарского перевода повести о Варлааме и Иоасафе из собрания Доброхотова. – В: Материалы и сообщения по фондам отдела рукописной и редкой книги 1985. Л., 1987, 33–34.

²¹ Н и к о л о в а, Св. Повестта „Стефанит и Ихнилат“ в ръкопис № 13.5.15..., 24–25.

Таблица 1

ПРИТЧА ЗА СЪРНАТА*

Рил. 3/14 л. 1146—115а	БАН 13.5.15 л. 84а—84б	Шипат. ²² л. 79а	Болашков 410 ²³ л. 1136—1146	Хилендар. 422 ²⁴ л. 120а—120б
Притча о срънчнцн нѣкоего богата, Рече же Варлаамъ къ немоч, младда срънчца пнтааше нѣкто ѿ богатыхъ, възрацьшоу же емоч, почетьна желаше, естеть- внымъ влѣкомъ жнтіемъ, нъшьедъ- шоу же оубо едннѡжъ, вѣрѣте стадо срънъ пасомо, н вланъ снхъ пасѣше на полнхъ прн селѣ, вѣрацаше са къ вечероу въ дворь, коупно же	Младда срънчнцѣ пнтааше нѣкто ѿ богатыхъ, възрацьшов же емоч, почетьна желаше, естъ вни влѣкѡ жнтіемъ нъшьѡш же оубо въ едннѣ ѡ вѣрѣте стадо срънъ пасѣщн са н вланъ сн пасѣе са на полн при селѣ, възрацаше же са къ вѣрѣ въ дворь коупно	младда срънчнцѣ пнтааше нѣкто отъ богатыхъ, Възрацьшоу же емоч, почетьно желаше, естеть- внымъ влѣкомъ жнтіемъ. Нъшьѡ- шоу же оубо еднн- ноу вѣрѣте стадо срънъ па- сомо, н вланъ снхъ пасѣше на полнхъ прн селѣ. Обращаше же се къ вечероу въ дворь, коупно	Глагола же Варлам к нему: „Младенецъ серный питаеш нжый от богатых. Взрастьши же ей, пустыни желаше видити, родным обычаемъ влекома. Ишедъши убо единоу, обрете стадо срънъ пасомо и держашеся ихъ. Пребываше въ пасжитехъ селяных, вечеръ же обрацаше- ся в домоу, идеже бяше въспитана, купно же наки наутри	Притча ѡ срънчнцн нѣкоего богата Рече Варлаамъ къ немоч, младда срънчць пнтааше нѣкто ѿ богатыхъ възрацьшоу же емоч, почетьне желаше, естѣвнымъ влѣкомъ жннемъ. нъшьѡш же оубо въ едннѣ ѡ дннн. вѣрѣте стадо срънъ пасѡщъ се. н вланъ снхъ пасѣше се на полнхъ прн селѣ. вѣрацаше се къ вѣроу въ дворь, коупно же

* Всички примери се привеждат без диакритичните знаци.

²² Н о в а к о в и њ, Ст. Цит. съч., 97—98.²³ Повесть о Варлааме и Иоасафе..., с. 181.²⁴ L e b o, М. Е. L. Цит. съч., 152—153.

зѡуѡтра пѣтажцѣхъ небръженнемъ, нѡхѡдѣ съ днѣннми смѣшашаше са. онѣмъ же по далече вѣтѣнѣ пастѣнѣтѣ са, н то послѣдовааше нмъ, Богатаго же слѡучы са шѡуѡтѣше ше, вѣсѣдѣше на кона, погнашѡ вѣслѣдъ нхъ, н своѡ оубо срънчнша оухватнѣше, н вѣзвратнѣшѡ въ до, ненхѡдѡна сего сѣтворнѣше, прочее же стадо, вны оубо оубншѡ, Ароуѡтна же злѣ оучѣншѡ, семоу вбразоу н на насъ бытѣ оубоахъ са, аще понадѣшн вѣслѣдъ мене да некогда лншенъ бѣдѡ твоего сѣжнтѣствѡ, н многыхъ злѣ Ароумъ монмъ бѣдѡ хѡдѡтан, нѡ	же зѡуѡтра пѣтаю- шѣнхъ небръженнемъ нхѡдѣ съ днѣннми смѣшаше се. Онѣмъ же по далече ошѣдѣшнмъ пастѣнѣтѣ се, н то послѣдовааше нмъ, Богатаго же слѡучы се ошѡуѡтѣше, вѣсѣдѣше на конѣ, погнаше вѣслѣдъ нхъ, н своѡ оубо срънчншѣ оухватнѣше н вѣзвратнѣше домовѣ н прочее ненхѡдѡна сего сѣтворнѣше. Прочее же стадо оубо оубншѣ, Ароуѡтнѣ же злѣ оучѣншѣ, семоу же образоу н на насъ бытѣ оубоахъ се, аште понадѣшн вѣслѣдъ мене.	исходящи непризира- шѣмъ служящихъ о ней и с двѣннми во стаду пребывающн, Стаду же далече прншедшо, пасущѣся, послѣдоваже и та с нми. Богатаго же слѡуы, се ошѡуѡтѣше, вѣсѣдѣше на конѣ, погнаша вѣслѣдъ ихъ, свою бо уловише, вѣзвратншасѡ, оттолѣ не исшествовати ей прочее створиша, прочее же стадо овы избнша, друга же злѣ разгнаша, уязвнше. Снм же образомъ, боюся, да не будетъ на насъ, аще со мною послѣдѣствовати имаешн, да не излншенъ буду твоего сужнтѣствѡ- внѡ и многомъ зломъ ходатай буду другомъ моимъ.	зѡуѡра пѣтаюшѣ небръженнемъ нхѡдѣ съ днѣннми смѣшаше се. внѣмъ же по далече вѣшшемъ пастѣнѣ. н то послѣдова нмъ, пѣтаемаго же рабн не оубѣдѣше. конѣ погнаше вѣслѣдъ н, н своѡ оубо срънчншѣ вѣзвратнѣше се въ доумъ, ненхѡдѡна сего на прочее створише, прочее же стадо, вни оубншѣ. Ароуѡтнѣ же злѣ оучѣншѣ, семоу же вбразоу н на насъ бытѣ понадѣшн вѣслѣдъ мене. Да некогда лншенъ бѡ твоего сужнтѣствѡ. н многыхъ злѣ Ароуѡтомъ монмъ бѡу хѡдѡтан, н снѣ тѣ волнтѣ
---	---	--	---

ЖЕ ВЪСЧНОМОУ ТВОЕМОУ РОДНТЕАЮ. НЖ СЦЕ ТИ ХОЩЕТЬ ГЪ. НННЪ ОУБО ЗНАМЕНАТН СА ПЕЧАТІЖ БЖЕТЪВНАГО КРЩЕНІА. Н ПРЪБЫВАТН НА МЪСТЪ ВЪСЪКОГО АРЖЖЦЕ СА БЛАГОЧЪ- СТІА. Н ЗАПОВѢДЕН ХЪВХЪ ТВОРЕНІЕ. ЕГДАЖЕ ДАСТЪ ВРЪМА ВЪСЪХЪ ДОБРЫХЪ ДѢЛАТЕЛЪ, ТЪГДА ПРІНДЕШН КЪ НАМЪ. Н ПРОЧЕЕ ЖНЗНН СЕЖ. КОМПНО ДРВГЪ СЪ ДРОУГОМЪ ПОЖНВЕМЪ, ОУПОБАЖ ЖЕ НА ГА Н ВЪ БЖДЖЦЕМЪ ЖНТІН НЕРЪЗЛЖЧНО БЫТИ НАМА.	СЦЕ ТИ ВОЛНТЬ ГЪ. НННЪ ОУБО ЗНАМЕНАТН СА ПЕЧАТІА СГГО КРЩЕНІА, Н ПРЪБНВАТН НА МЪСТЪ ВЪСЪКОГО АРЖЖЦЕ СА БЛАГОЧЪСТІА Н ЗАПОВѢДН ХЪВЪ ТВОРЕНІА. ЕГА ЖЕ ДА ВРЪМА ВЪСА ДОБРН ДѢЛАТЕЛЪ. ТОГА ПРІНДЕШН КЪ НАМЪ. Н ПРОЧЕЕ ЖНЗНН СЕЖ ДРВГЪ СЪ ДРОУГО ПОЖНВЕМЪ. ВПОБАЖ ЖЕ НА ГА, Н ВЪ БЖДЖЦН ЖНТІЕ НЕРЪЗЛЖЧНО БЫТИ НАМА.	Но симъ хоцеть тебѣ господь нынѣ бо знаменова- тися печатію божественнымъ крещеніемъ и пребыва- ти емалѣ, всего благочестіа приимъ и апостольскихъ и Христовыхъ дѣвий. Егдаже дастъ время вседатель добрыхъ, тогда придеши к намъ, и прочее житіе куюно поживемъ. Но уповая бо на господя и въ будущей нераступно имамъ быти.	ГЪ. НННА ОУБМ ЗНАМЕНАТН СЕ ПЕЧАТНО СГГО КРЩЕНІА. Н ПРЪБЫВАТН НА МЪСТЪ, САКОГО ДРЖЖЦЮ СЕ БЛАГОЧЪСТНА, Н ЗАПОВѢДНН ХЪВЪ ТВОРЕННА. ЕГА ЖЕ ДА ВРЪМЕ ВЪСХЪ ДОБРЫХЪ ДАТЕЛЪ. ТОГА ПРІНДЕШН КЪ НАМЪ. Н ПРОЧЕЕ ЖНЗНН СЕЕ ДРОУГЪ СЪ ДРОУГОМЪ ПОЖНВЕМЪ. ОУПОБАЮ ЖЕ НА ГА. Н ВЪ БЖЩЕН ЖНЗНН НЕРЪЗЛЖЧНО БЫТИ НАМА.:
--	---	---	---

Още от тези сравнения у мене възникна определено съмнение в съществуването на два славянски средновековни превода на повестта. Съмненията ми в класификацията на преписите на „Варлаам и Йоасаф“, направена до 1985 г., и в съществуването на два славянски превода се усилваха с всеки нов текст, до който имах възможност да се докосна.

През 1984 г., работейки върху Проложното житие на св. Методий в Руската държавна библиотека в Москва, „за почивка“ доръчах най-стария точно датиран среднобългарски препис на „Варлаам и Йоасаф“, който се пази в тази библиотека, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра № 687 (1868), влахо-молдавски по произход, писан през 1444 г.²⁵ Сравнявайки части от него с моето копие на Рил. 3/14, констатирах, че несъмнено той принадлежи на същия превод, но съдържа и значителни различия и тепърва предстои да се установи мястото му в историята на текста на повестта. Какво беше моето удивление, когато на следващата година в публикуваното от И. Лебедева издание открих в руския ръкопис от XVI в., издаден от нея, четенията на Троицко-Сергиевия препис, различни от четенията на Рил. 3/14 (напр. в гл. III *звѣздословникъ, звѣздословець* в Троицко-Сергиевия, *звѣздословникъ* – Болшаков 410, а в Рил. 3/14 (л. 9а, 9б) и Хилендар. 422 (л. 14б) – *звѣздочѣтець*, при което в един случай Троицко-Сергиевият запазва *звѣздочѣтца, звѣздочѣтню*, като в Рил. 3/14 *звѣздочѣстню, звѣздочѣтца* (л. 9б, 10а), а на тези места в Болшаков 410 се чете *звездници, звѣздословника*)²⁶.

През есента на 1997 г. пък, работейки върху старобългарския превод на Стария завет в Москва, реших да погледна един от сръбските ръкописи, принадлежащи според класификацията на Лебедева към сръбския превод²⁷ – № 905 от сбирката на П. Шчукин в Държавния исторически музей в Москва (по-нататък Шук. 905), категорично посочен обаче като български още в ръкописното описание, което се намира в Ръкописния отдел на музея²⁸. Този фрагмент от 10 листа е определен като сръбски в първия опит да се съберат в общ списък всички преписи на „Варлаам и Йоасаф“, възникнали през Средновековието в източноправославния регион²⁹, и вероятно оттук е почерпала сведенията си за него И. Лебедева. В този списък, подреден в хронологически ред, Шук. 905 заема първо място и може да се предполага, че авторите са го смятали за най-стария в хронологическо отношение препис на повестта.

Когато отворих ръкописа, пред мен се оказаха два отделни фрагмента, съдържащи откъси от гл. XV–XVI с част от притчата за царя и веселящото се семейство на бедняка (на л. 1а–6б) и част от гл. XIX, достигаща до покръстването на Йоасаф (на л. 7а–10б). Те бяха не сръбски, а среднобългарски.

²⁵ За него вж. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Ч. 3. М., 1879, с. 51.

²⁶ Повесть о Варлааме и Йоасафе..., с. 120; L e b o, М. Е. Л. Цит. съч., 18–19.

²⁷ Повесть о Варлааме и Йоасафе..., с. 59.

²⁸ С п е р а н с к и й, М. Н. Рукописи собрания П. И. Шукина № 489–1184 не вошедшие в печатное описание А. И. Яцимирского (всѣхност тук № 995–1125 са описани от В. Ф. Ржига), л. 168б. Вероятно оттук са взети сведенията за ръкописа в: Ш е л а м а н о в а, Н. Б. Предварительный список славяно-русских рукописей XI–XIV вв., хранящихся в СССР. – Археографический ежегодник за 1965 год. М., 1966, с. 245, № 1030, където също ръкописът се сочи като български и е отнесен най-общо към XIV в.

²⁹ Древнерусская повесть. Сост. В. П. Адрианова-Перетц и В. Ф. Покровская. Вып. 1. М.–Л., 1940, с. 52.

При това за този малък по формат ръкопис (четвъртинка, 215x145 мм), написан на плътна, доста груба хартия без вержори, с части от неидентифицируем засега филигран (малък по размери, части от него се виждат на л. 8 и 10), дори без всякакви допълнителни проучвания можеше да се каже, че е много ранен – от края на XIII или началото на XIV в. Предевтимиевият правопис, старинните начертания на буквите (Ү, Ъ1, Ѓ, Ъ1, Ѡ, много рядко 8, почти винаги 8), титла с формата (–) показваха също, че ръкописът е много по-стар не само от Рил. 3/14, но и от всички известни дотогава български ръкописи, съдържащи „Варлаам и Йоасаф“.

И. Лебедева, на която принадлежи най-пълният до момента обзор на българските, сръбските и руските преписи на „Варлаам и Йоасаф“, посочва само два среднобългарски преписа от XIV в.: № 61 (4) от сбирката на манастира Нямц – по-нататък Нямц 61/4, отнасян от нея към втората половина на XIV в.³⁰, който тя причислява към „сръбския превод“, и Рил. 3/14, от същото време и според изследователката – най-старият представител на редакцията (или превода) на стареца Йоан³¹. Всъщност съществуват още два български ръкописа от XIV в., които обаче Лебедева отнася към началото на XV в.³² Първият е ръкопис от сбирката на Ново-Нямецкия манастир, която се съхранява днес в Националния архив на Молдова в Кишинев (старата му сигнатура от манастира е № 26 (22), писан през третата четвърт на XIV в.³³ Според Лебедева в него се съдържа редакцията (или преводът) на стареца Йоан. Вторият се намира в Лвовската научна библиотека на АН на Украйна, № 7, и няма досега напълно уточнена датировка³⁴. И. Лебедева го смята за представител на „сръбския превод“.

Палеографските белези на Щук. 905 не оставят никакво съмнение, че той е по-ранен от всички тези четири ръкописа. Възникнал е без съмнение не по-късно от средата на XIV в. и следователно е най-старият в хронологическо отношение български текст на „Варлаам и Йоасаф“. За съжаление не знаем къде е създаден ръкописът. На обвивката на тези 10 малки листа през XIX в. е отбелязано „Из Афонскаго монастыря“ и това ни насочва към предположението, че те са откъснати от цялостен ръкопис, съхраняван в някоя от атонските обители³⁵. Голямата изненада дойде, когато сравних Щук. 905 с публикуваната още от А. Яцимирски през 1905 г. снимка от Нямц

³⁰ Според датировката на А. Яцимирски (Я ц и м и р с к и й, А. И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. СПб., 1905 (=Сб. ОРЯС, 79), 691–695, табл. V, № 9).

³¹ Повесть о Варлааме и Иоасафе..., 60–61, 63.

³² Пак там, с. 61, 63.

³³ За него вж. О в ч и н н и к о в а - П е л и н, В. Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV–XIX вв.). Кишинев, 1989, 65–72, табл. 1–2; Т у р л о в, А. А. Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР. М., 1986, с. 369, № 19; П е л и н, V. Despre vechimea unor manuscrise ale operei „Varlaam și Ioasaф“. – In: Valori și tradiții culturale în Moldova. Chișinău, 1993, 58–62, 69.

³⁴ С в е н ц и ц к и й, I. Опис рукописів Народного дому з колекції Ант. Петрушевича. Ч. 1. Львів, 1906, 63–67; О х о т и н а, Н. А., А. А. Т у р л о в. Дополнения к „Предварительному списку славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР“ (М., 1988). М., 1993, с. 45, № 1165; Ш е л а м а н о в а, Н. Б. Цит. съч., с. 267, № 1420.

³⁵ В последния каталог, обобщаващ данните за славянските средновековни ръкописи на Атон, не е посочен такъв ръкопис. Вж. Славянские рукописи афонских обителей. Сост. А. А. Турилов и Л. В. Мошкова. Под ред. А.-Е. Тахиаоса. Фессалоники, 1999.

аѣша хъ бо црѣтъ нѣкоего бывша
 изъло добрѣ строжаща свое црѣ
 ство кротка жентиха съща.
 къ същѣи мѣ поднмѣ мѣ делѣ.
 въ селѣ же единомѣ съгрѣша хъ
 ща. еже не мѣтъ него разума
 просвѣщенїа. нѣи долъзвѣкох
 лѣстнѣ шѣ дрѣжнмоу быти.
 мѣше жентѣкоего съвѣтъ нѣка
 блага, нѣвсма хъ крашенѣ. еже
 къ боу блговѣрїемѣ. нѣпроухъ
 въ свѣкохъ добродѣтъ блжннѣ прѣ
 мѣ дрѣстнѣ. нѣжескрѣбѣше
 нѣнегодшѣше шѣ прѣлѣстнѣ
 чрѣвѣ. нѣхотѣше его шѣ селѣ
 шѣ блжннѣ, въ спѣщаща се
 шѣ дрѣзновенїа. боаше жесѣ
 а нѣзлѣходатѣн себѣ жѣнѣ
 дрѣгомѣ своимѣ бѣдетѣ. нѣи
 вѣжѣща шѣ нѣмногымѣ полѣ
 зѣ прѣсѣтетѣ. нѣскѣше шѣ
 те вѣрѣмѣ не лѣбнѣ. прѣвѣщнѣ

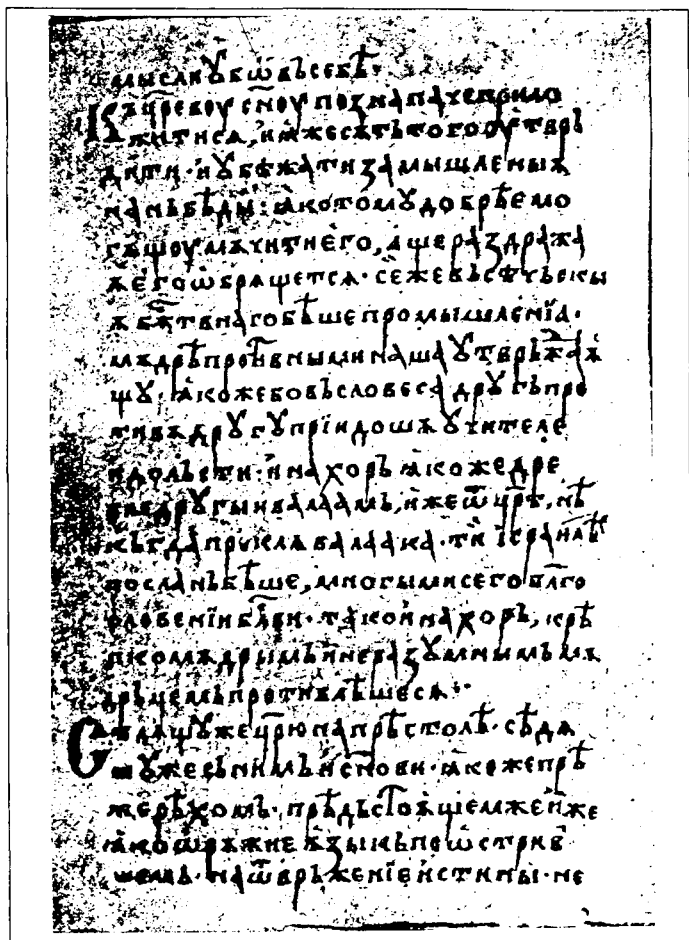
Фиг. 1. Шук. 905, л. 36

61/4³⁶. Оказа се, че своеобразният почерк на Шук. 905 (с изключение на л. 26, където пише друг книжовник) е съвсем сходен с почерка от Нямец 61/4, с изключение на честата употреба на високо т в Нямец 61/4. Ако се вземе предвид и обстоятелството, че форматът на ръкописите е еднакъв (А. Яцимирски сочи за Нямец 61/4 формат 21x14,5 см), че са еднакви и правописните особености на двата текста, можеше да се предположи с голяма сигурност, че Шук. 905 е част от Нямец 61/4, макар Яцимирски да не споменава за липсващи части от него (вж. фиг. 1 и 2).

Днес ръкопис Нямец 61/4 се намира в колекцията средновековни славянски ръкописи на Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ, № 132 (по-нататък РАН 132)³⁷. В описа на П. Панаитеску ръкописът

³⁶ Яцимирский, А. А. Цит. съч., табл. V, № 9.

³⁷ Вж. P a n a i t e s c u, P. Maniscrisele slave din Biblioteca academiei R. P. R. Vol. 1. București, 1959, p. 160.

Фиг. 2. Нямец 61/4. Публикувана от А. Яцимирски, № 9

е отнесен към XV в. (посочен е филигран гръцки кръст, но без да е идентифициран, и се отбелязва, че хартията и писмото са от XV в.); според автора е писан в Молдова; приведени са бележки от манастира Нямец от 1663 г. до XVIII в. Интересно е, че форматът, който сочи Панаитеску (22x14 см) също е почти идентичен с този от Шукинския фрагмент, както и броят на редовете на страница (за РАН 132 Панаитеску сочи 24 реда, а в Шук. 905 те са 22–23). Предположението, че Шук. 905 е част от ръкопис 132 от Библиотеката на Румънската АН (бивш № 61 от манастира Нямец) се затвърди у мен от подробната идентификация на водните знаци от РАН 132 и някои други археографски данни за ръкописа, приведени през 1993 г. от В. Пелин. Тя сочи и идентифицира 4 водни знака от 1318, 1324, 1328 и 1311–1339 г., които определено потвърждават нейната датировка – не по-късно от средата на XIV в., както и още 5 неидентифицирани водни знаци³⁸. За съжаление тя не пуб-

³⁸ Pelin, V. Цит. съч., 62–64, 65, 68. За съжаление в единия идентифициран от нея воден знак – латински кръст № 5608 от албума на Брикe, данните не съответстват на посочената от В. Пелин година 1328 (в албума на този номер съответстват данни от френски ръкописи от

БЖТВНАГОСЕГОМДРОЛНБІА
НСОУМДЛНТСА. НХМКОЖЕСЛ
НЦЕНАПРОСВѢЩЕНІЕВЪСѢМ
ВЪСХОДА, АХУАПРѢДЪПЪЩА
ЕТЪ ВЪСАПРОСВѢЩАТИЛОВЕ
ЛЪВѢЕТЪ. ТАКОИСТИННОЕ
МДРОЛЮБЕНЕСВОЖРАУМТЕА.
ВЪСАМЦАМТГОПРОСВѢЩА
ЕТЪ, НСИМЕТЪНАМАНСВѢТЛЫ
ПОКАЗДЕТЪ. АЩЕЖЕНТЦІН
СМБЖНВШЕОУН, ВНАДѢТНСВѢ
ТАНЕХОТЯТЬ. САНЦЕШСЕМЪ
ПОРШКАНЕНМЦТЪ. НИИИТ
ХЖЕПРЪЗРИТЪ. НИСЛАВЪУБО
СВѢТЛОСТНЕСО, ШНЪХЪНЕ
БРѢЖЕННЕМЪБЕСУЕСТІАМЕ
ПОНЕМЛЕТЪ. НХШННЪБШ
СВѢТЪСЕБЕЛШНЪШЕ. ТАКО
САВІНПОНЦХТЪПОСТѢНЪ.
ВЪАМОСЫЖЕВЪЛДЖТСАМЪСЫ.
НАМОСЫМЪТРЕНІЕМЪШЕО
ДЪТСАМЦА. НАЖЕШБРАЗОВ

Фиг. 3. РАН 132, л. 936

ликува водните знаци от ръкописа, за да може да се види дали фрагментите от филиграни в Шук. 905 принадлежат към същите водни знаци. Авторката обаче отбелязва, че от ръкописа липсват приблизително 15 листа, заедно с началото (число, много близко до 10-те листа на Шук. 905), както и факта,

1419 г. и 1421 г.). Вероятно тя е привела погрешен номер на водния знак (може би № 5606, единствения от този тип от 1328 г.).

че кодексът е дело на двама преписвачи (това е посочено още от А. Яцимирски); както впрочем вече посочих, и в Шук. 905 е писал и втори книжовник (на л. 26). Ако при непосредствена работа с РАН 132 се окажеше, че Шук. 905 и РАН 132 (Нямц 61/4) съставят наистина един кодекс, щяхме да имаме щастието да притежаваме цялостния текст на най-стария български препис на „Варлаам и Йоасаф“, възникнал най-вероятно през първата четвърт на XIV в.

Ръководена от това свое убеждение, търсех възможност да получа достъп до текста на РАН 132. Благодарение на съдействието на ръкописния отдел на Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ, на П. Бойчева, Ив. Билярски и В. Тъпкова-Заимова, в средата на 2003 г. получих компактдиск с текста на РАН 132 от л. 50 до края на ръкописа, за което им изказвам искрена благодарност. Тук веднага трябва да кажа, че още от далечната 1974 г. по време на работата ми със славянските ръкописи в Библиотеката на РАН си бях направила микрофилм от първите 50 листа на този ръкопис, но привлечена тогава от други теми, не го бях проучила, нито след това му обърнах особено внимание. Започвайки работа по настоящата тема, бях установила от фотокопията, които подготвих на първите 50 листа, че те са написани от няколко книжовници, но нито един от тях не е книжовникът, чието дело е Шук. 905, и този факт разколебаваше моето предположение, че Шук. 905 е бил някога част от РАН 132.

След като обаче вече имах на разположение целия текст на РАН 132, въпросът можеше да се разреши окончателно.

Ето какви са резултатите. Най-важният извод, който трябва да отбележа, е, че Шук. 905 наистина е бил някога част от РАН 132. Това се вижда категорично от последователността на текстовете. Шук. 905, л. 1а–6б следва след прекъснатия на л. 93б текст на гл. XV в РАН 132 (И многымъ трънѣмъ ѿбодѣтъ сн лица. ѿмже ѿвразомъ) с продължаващия го непосредствено на л. 1а от Шук. 905: Шесте въз своѣн стоа свѣтлостн. просвѣщаетъ ѿкръвеномъ лицемъ свѣта єго зрацихъ. Слгте листа от Шук. 905 съдържат текста на повестта до края на гл. XV и по-голямата част от гл. XVI до текста на л. 6б: не лъбносно во побаетъ снхъ възнматн. нѣ ѿ зѣло теплѣт ѿ спѣшно:~, който продължава непосредствено на л. 94а с думите: Слзшахомъ бо ре варлаамъ. благоверно црѣ тѣго жнвша напоследок. Така шестте листа от Шук. 905 (1а–6б) попълват изцяло празнината в текста на РАН 132 между л. 93 и 94 (вж. фиг. 3–6). Останалите 4 листа от Шук. 905 са се намирили в РАН 132 между л. 112 и л. 113. Текстът от л. 112б на РАН 132: ѿ ѿ ба ѿтннна. рожена прѣжде възсѣхъ вѣкъ. продължава непосредствено на л. 7а в Шук. 905 с текста: блага. бо ѿца, блага родн са снъ. ѿ свѣта же не рождена, попълвайки изцяло липсващите листове с текста от първата половина на гл. XIX в РАН 132 (вж. фиг. 7, 8). Това се вижда от факта, че край на текста от л. 106 на Шук. 905 ѿ прінде на нь блгодѣтъ стго дха. възсѣдъ продължава директно в началото на л. 113а от РАН 132: же въз дожинцѣ єго; ѿ сцен нѣ свръшн слѣжжѣ. вскръвныѣ жрѣтвы. прнчастн єго прѣчстыхъ хвѣ таннъ.

И така, РАН 132, попълнен с Шук. 905, без съмнение представлява най-старият български препис на „Варлаам и Йоасаф“, преписан не след средата на XIV в. Внимателният анализ на почерците в РАН 132 показва, че той е писан не само от двама книжовници, както посочват А. Яцимирски и В. Пелин. В неговото създаване са участвали 10 преписвачи. Най-вероятно

СЛНЦЕ ВЪ СВОЕ ИСТОД СВѢТЛОСТИ.
 ПРОСВѢЩАЕТЪ ШИРЪ ВЕ ПОМЪ
 ЛИЦЕМЪ СВѢТЪ ЕГО ЗРАЩИХЪ. ТѢ
 МЖЕ ШЕРЪЗОМЪ ХЪ СВѢТЪ ПРО
 СВѢЩАЕТЪ УСО ВЪ С БОГАТНО.
 ПОДАЖИ МЪ СВОЕГО БЛАСТАНІА.
 ПРИУТДѢТЪ КЪ ЖДО. МОЖЕ
 ЖЕЛАНІЕ ИМАТЬ И ИЗВОЛЕННЕ.
 НИ АИЩАЕТЪ БО НИ КОГО ЖЕ ХО
 ТАЩА ДГО И НЕЗРѢТИ СЛНЦЕ
 ПРАВЕДНОЕ. НИ ИЩАЕТЪ СВО
 Е Ж ВОЛЕЖ. ТОМЪ ВЪЗЛЮБИХЪ.
 И Ж СВОЕ КЪ ЖДО ИМАТЬ СЪМО
 ВЛАСТНОЕ ИЗВОЛЕННЕ. ДОНДЕ
 ЖЕ ИСТЪ ВЪ СЕМЪ ЖИТИИ.
 ША СФЪ ЖЕ ВЪ ПРАЩАЩЪ.
 УТО ИСТЪ СЪМО ВЛАСТНОЕ, ИУТО
 ИЗВОЛЕННЕ.
 БСТА РЕЧЪ, СЪМО ВЛАСТНЕ ЖЕ
 У БО ИСТЪ, ДШЖ СЛОВЕРНЫХ
 КОТѢ ИМЕ. НЕ ВЪЗЕРА ИМО ДАН
 ЖАЩЕ СЪ МОЖЕ ИЩЕ ХОЩЕТИ.

Фиг. 4. Щук. 905, л. 1а

той е възникнал в голямо книжново средище, възможно в манастирски скрипториум, тъй като книжовниците са писали по едно и също време и дори са се сменяли в някои случаи на една и съща страница, като някои от почерците са еднотипни и се откриват в различни части на кодекса.

Първият от тях пише по 22 реда на страница на л. 1а–4б и на л. 16а от р. 13 до края на л. 16б с равно, добре обработено полууставно писмо, много близко до уставното, без никакви бързописни елементи (вж. фиг. 9). За него е характерно чашковидното ч; изписването на ъ със свързване на двата му елемента, като горният достига до средата на полето; з, при което долната част е изправена, удебелена и достига до средата на полето; изписването на л и з винаги в рамките на реда; на ы с малък ер; рядката употреба на лигатури, главно в края на реда; на ъ с ниска мачта, излизаща съвсем малко над реда; на р с дълга права лява хаста, достигаща до долния ред, вълнообразна титла (–) при съкращенията без надредна буква и по изключение – (–).

нїа двѣ стонна быти мѣстїи
 са сна аще достоинна сѣтъ аще
 жрѣцѣ прѣстѣ ѡ нихъ. Ѹспѣ
 шмо поблѣтъ и скѣти. до нде
 же непрѣкословно ѡбраще
 емъ жъ. не не брѣ же не мѣ и
 лнлѣ ностн а сѣ дръ жн мѣ. ѡ
 снхъ ѡ блѣ ннхъ са скѣ зѣ нтѣ
 бѣ; ꙗко н стн нн а сѣтъ и вѣсн а
 непрѣкословнѣ. нъ велнхъ
 ствѣ стн да са славы твоеѣ.
 а ꙗко ꙗко прн стѣ жѣ те бѣ
 ꙗвласѣ. аще Ѹбо повелїшн
 свое мѣ рѣ бѣу помннати
 те бѣ посе мѣ ꙗже ѡ снхъ.
 твое мѣ бѣ ж рѣ бѣ о тѣ повелї мнѣ.
 н рѣ цѣвъ. не тѣ ꙗко пове
 днн н ꙗко пове рѣ сѣ снхъ ꙗ
 мѣ непрѣстѣ нно ѡ блѣ блѣ
 ннн. не лѣ ностно бо пове
 тѣ снхъ вѣ нн мѣ тн. н ꙗже тѣ
 теплѣ не пѣ шмо.

Фиг. 5. Шук. 905, л. 66

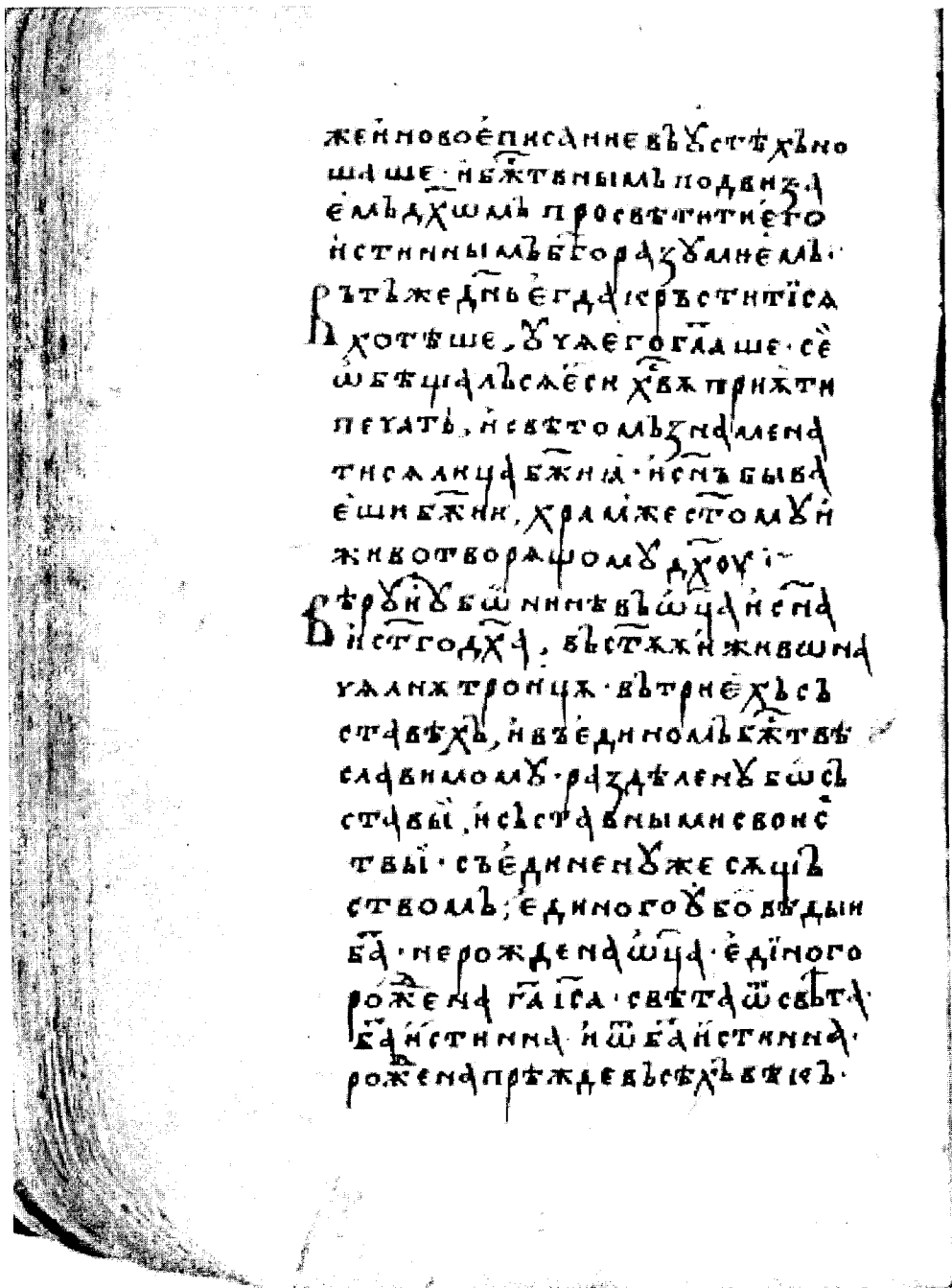
Вторият книжовник е написал по 24 реда на страница на л. 5а–12б, 98б–100а с почерк, еднотипен с този на първия (вж. фиг. 9). За разлика от първия обаче неговото ч е почти винаги ч; Ѹ се изписва, като долният и горният елемент не са свързани, долната част на з е извита силно надясно и достига до долния ред; мачтата на ѣ е малко по-висока от реда; лявата хаста на р винаги в долната си част е леко завита надясно; използва понякога в средата на реда т с висока мачта; титлата, която пише при съкращенията без надредна буква, е винаги (~).

Третият книжовник започва да пише с малко по-дробно полууставно писмо по 23 реда на страница от л. 13а. Всъщност той е написал около 70 листа в първата трета на РАН 132 и е един от двамата основни създатели на кодекса. Неговият почерк е свършено различен от първите два. Той съдържа редица бързописни елементи и до известна степен прилича на т. нар. народни почерци. За него е характерно изписването на а с удължена в

СЛЫШАХОУ БѢ ВЪ РАДЦАМЪ.
 БЛАГОВѢРНОЦѢ ТВОЮ ЖИВШАМА
 ПОСЛАДОУСЪ. И НЕМАТЕЖНОСЕ
 ПРѢШЕДЪ ЖИТИЕ. НЕЖДЕЩАГО
 НЕПОГРѢШИВША БЛАЖЕНСТВА
 АЩЕ УБО И ТВОЕМОУ СЦУ, ВЪ
 ПОБНО ВРѢМА НѢКТО СНАВЪ
 СПОМѢНЕТЪ. ЕДѢКАКО УРАЗУ
 МЕТЪ И ПОЗНАЕТЪ. КОЛНЕСЬ
 МИШЕАТЪ. И ЕСТЬ ЗАНАК, И ТѢХЪ
 УКЛОНИСА ИЗБЕРЕТЪ БЛГОЕ. ПО
 НЕЖЕ И НѢЖЕ ИМАТЪ СЛЪПЪ
 И ЕСТЬ И НЕВНАДАНСТННАГО
 СВѢТѢ СЕБЕ ЛШНЪ. И СВОЕХВО
 ЛЕЖ ПРИХОДА КЪ НЕУСТѢИТЪ МѢ.
 РЕЖЕ ИШАСАФЪ КЪ НЕМОУ. АЖЕ
 УБО ШМОЕМЪ СЦУ И ДИ СПРА
 ВИТЬ ГЪ. АКОЖЕ ХОЩЕТЪ. ТОМУ
 БО ИКОЖЕ ПРѢЖДЕ РЕКА СЪ БСИ
 ВЪЗМОЖНА СЪТЪ ВЪ СѢ. А ЕЖЕ
 ШУЛЕСЬ НЕВЪЗМОЖНА. АЗЪ ЖЕ
 ТВОИХЪ РАДИ И СКИННЫХЪ СЛО

Фиг. 6. РАН 132, л. 94а

долното поле хаста; написанията на зї, зы, зы и зї; ч, което много често се изписва като v; з с издигаща се над реда мачта; Ѹ с разделени горна и долна част; използването понякога на някои бързописни букви – в, л; з, което излиза в горното и долното междуредие; наличието на 8; сравнително честата употреба на т с висока мачта; на ѣ с висока мачта, пресечена с вълнообразна

Фиг. 7. РАН 132, л. 1126

линия; наличието на лигатури в средата на реда; само вълнообразна титла. Интересно е да се отбележи, че именно в частта, написана от този книжовник между л. 13а и 84б, са участвали почти всички кописи (с изключение на втория и десетия), преписвайки от няколко реда до няколко страници.

БЛАГДА БО ШЦА, БЛАГРЪ РОДИСА СЪНЪ.
 ШСВѢТДЖЕ НЕ РОЖДЕ НА, СВѢТЪ
 ВЪ СНА ПРНСПОЖЩЕНЪ. И ШН СЪ
 ПНДГО ЖИВОТД ЖИВОТВОРАЩН
 ПРНЗЫДЕНСТОУННІА. И ШСА
 МОЖЕНЫ С НОВА, СНА ДА ВІСА.
 И ЖЕ ІЕСТЪ СНА НЕСА ДВІ, И СЛО
 ВО СЪСТАВНО. И СКОМ СІ ІКЪ ВУ.
 И БЪ СІ БЕЗНА ДА ЛЕНЪ ЖЕН СЪ ПРН
 СПОЖЩЕНЪ. И МЖЕ ВЪ СЪ БЫ Ш.
 ВНА МДА ЖЕН ВНА ДНА ДА. И Е
 ДНМО ВЪ ДА ДХА СТО, ШОЦА
 И СХОДАЩА. БА СЪ ВЪ ШЕНА И
 ЖИВОТВОРАЩА. СЪ ПРН СПОЖ
 ЩНА СЪСТАВНА.
 ТАКОУ БО ПОКЛАНІСА ШЦОУ
 И СНОУ И СЪ МДА ХОУ ВЪ ТРЕНХЪ
 СЪСТАВХЪ. СНА ТЪ ВЪ СВОИ
 СЪСТАВХЪ, И ВЪ ЖТЪ ЕДННОМЪ.
 ШЕЩЕ БО ТРЕМЪ ЖТВО. ЕДНО
 И ХЪ ІЕСТЪ СТВО. ЕДНО СЖЩЪ
 СТВО ЕДНА СЛВА, ЕДНА ВЛА
 СТЬ. ШЕЩЕ ЖЕ С НОВИ И СЪ МДА ХЪ.

Фиг. 8. Щук. 905, л. 7а

Този трети книжовник пише на л. 13а – л. 16а, р. 12; л. 17а – л. 29а, р. 20; л. 29б, р. 3 – л. 36а, р. 4; л. 38б – л. 53б; л. 54б – л. 73б, р. 5; л. 74а, р. 9 – л. 74б, р. 14; л. 75а – л. 75б, р. 19; л. 76б – л. 83а, р. 13; л. 83б – л. 84 а (вж. фиг. 10–13).

Пет реда на л. 29а–29б (р. 21–23 и р. 1–2) е преписал четвърти книжовник с почерк от типа на първия (той обаче използва з с висока над реда мачта, ъ – също с висока мачта, пресечена с права линия, 8).

Пети преписвач е написал 10 реда на л. 36а (р. 5–14; вж. фиг. 10) Неговият леко наклонен надясно почерк е доста необработен полуустав, в който се открива з с висока до средата на горното междуредие мачта; з, закръглената долна част на което е под реда; два вида а, едното от които е много специфично, със силно извита надясно дълга хаста под следващия знак; ери, изписано като лигатура от з и н в горната част на буквата в междуредието.

АРЪ ПРИБЕНОЖНЕ ПЕРЕНЕМАШЕ
 И НИТЪ КЪ ТЪ КЪ АУХЪ СЪ ОУ СЪ ХЪ И
 ВЪ ВЪ ШЕ ТЪ ПЕНЕ ЖЕ И ОУ А ОУ
 УВА ДА ЦЕ СЪ ТЪ ОУ МЪ ТЪ ОУ ШЪ И
 И ПРЪ СЪ ТЪ РЕНЕ ТЪ А Ф И Н О Е К А ДЪ ША
 ЖЪ И МЪ И ВЪ СЪ СЪ МЪ СЪ ОУ ВЛАХЪ
 И А ОУ ЖЕ СЪ СЪ Е И МЪ ПЪ ДЪ ХЪ И СЪ МЪ
 МЪ И А И ЖЕ И ПРЪ И СЪ ОУ И ТЪ СЪ ОУ ПЪ
 Е ЖЪ ОУ ХЪ СЪ КЪ РЪ СЪ Е И А ЖЪ И ПЪ
 Т О ЛЪ СЪ А ДЪ КЪ СЪ ОУ ОУ Е И МЪ ВЪ СЪ ПРЪ
 Е МЪ ШЕ Г О РЪ КЪ И А ОУ Б О И ПРЪ ФЪ ЛЪ СЪ
 МЪ И А ОУ ТЪ ХЪ ПЪ А ХЪ КЪ СЪ А ДЪ КЪ ОУ
 ЖЕ И ПРЪ Т И Н Е МЪ ОУ СЪ ВЪ ТЪ ОУ ПРЪ И А
 ГЛА ХЪ СЪ А И СЪ ОУ ЖЕ И КЪ И МЪ СЪ ОУ СЪ А
 ВЪ И МЪ ХЪ К О ЛЪ РЪ СЪ К А Г О СЪ ВЪ СЪ КЪ СЪ
 ШЪ И МЪ СЪ ВЪ СЪ А ОУ СЪ Т А ВЪ ЛЪ Т И ЖЪ И ПРЪ
 И СЪ КЪ И А ТЪ ХЪ Г О ТЪ И ПРЪ СЪ ТЪ РЪ СЪ И ВЪ И Т И
 МЪ И ХЪ ОУ МЪ
 П Р А ЖЕ И К О РЪ СЪ А ШЪ А ТЪ КЪ О В А А Е МЪ
 В А Л О МЪ Г А И ПЪ ЛЪ Т И Н Е А И МЪ Р О С ТЪ И А
 П Р А Ж ДЪ ГЪ СЪ А П О ВЪ СЪ И МЪ И КЪ СЪ ТЪ И
 У А И ПЪ И СЪ А ВЪ СЪ СЪ К О Г О Х РЪ СЪ ТЪ И МЪ И А

АУ ТЪ П Н Е К А ДЪ ШЕ И А Н У ТЪ ОУ ШЪ Т А
 А ОУ СЪ А Ф И А Н У ТЪ ОУ ШЪ Т А А ОУ П РЪ
 О Б Р А Ц Е Ш И МЪ И СЪ П А Т Е ВЪ СЪ ХЪ
 БЪ Ж Е И ПЪ КЪ СЪ ТЪ А Б А М А Г О СЪ А П О Д А
 У МЪ СЪ И МЪ Ж Е СЪ ТЪ СЪ ОУ К О Н Е ТЪ О ВЪ
 СЪ СЪ П РЪ БЪ ВЪ А И МЪ П РЪ П А Т Е В А А КЪ СЪ
 И П Р А Г Н Е П РЪ СЪ СЪ РЪ СЪ К О Г О Ж И Т И А
 С И МЪ СЪ Ш А ВЪ Ж И МЪ И СЪ К О МЪ Р О С
 А СЪ ТЪ МЪ И СЪ О П РЪ МЪ ХЪ ОУ ВЪ ЦЪ ВЪ А ДЪ
 Ч Е С Л О В Е И МЪ Т А СЪ А Т И СЪ А Х О У ШЕ
 Ш И МЪ СЪ А И МЪ ЖЪ И ПЪ П Р А Г Н Е
 Ж О С РЪ А ВЪ СЪ КЪ А МЪ Ц А ОУ ЖЕ И МЪ
 И ТЪ Г Р А ОУ ВЪ ЦЪ ВЪ Т И МЪ О М НЪ
 Ж И А Ч Е ВЪ П Р Е СЪ И Ш И О ВЪ Ф РЪ Т И
 ТЪ А Г О С ТЪ О ВЪ ЖЪ Ц И МЪ МЪ И МЪ К О
 Е Ж О МЪ И ТЪ СЪ ВЪ СЪ СЪ ВЪ СЪ Т Е МЪ А
 Ж Е С Л О В Е И ВЪ А Ж У И К А К О Л И ТЪ
 Р И МЪ ЖЕ ХЪ ОУ Ц Е Ш И МЪ А И МЪ СЪ ОУ СЪ
 Р А СЪ П А Т Е МЪ А ЗЪ А М Р О В Е И Р Е
 У Е Л О И У ОУ И Т Е А ДЪ Р Е И МЪ СЪ
 Р Е СЪ ОУ И СЪ ОУ СЪ ЖЪ РЪ К А Ж И МЪ
 И ХЪ ЖЕ ОУ РЪ ВЪ ОУ Г М А Т Р И П О В Е
 Л Е ВЪ Ш И МЪ Р Е СЪ Е Ж И МЪ Ж А ОУ
 Р О С Т Е И Ж Е Л А И МЪ С И МЪ СЪ ОУ

Фиг. 9. РАН 132, л. 46-5а, почерпите на I и II книжовник

~~и и прѣж а се гоу рт в о в а ш и н . н е р а~~
 и и прѣж а се гоу рт в о в а ш и н . н е р а
 стной гн д н х ъ . беспетданно по
 ревнодавз попеченіи младшеи по
 лви з а ш е а ш е х . ка м о в н е м о ѣ ж е
 ѡ с е в д о в р б о у п р а в и т и ч а с т н ѣ
 ж е п о ѡ в е н і е м а р а с м o т р и в ъ . ѡ в
 а б ѡ н ѣ к о с г o п р ѣ м ж а р а с в ѣ т и
 к а . ѡ с о в и д и г р а ф а ч м ѣ и м ѣ с т о н е с ѣ
 с и т н ч г o i г н ч м і д . к а к о ж е п о б а
 е т ѡ в ѡ б е о т в р ѣ д и т и . н е г л а з н ѣ м o
 н ѡ б у н с a . с i n ѡ б o i k o ѡ в ѣ а ѡ . к а к o
 п o k ч e т ѡ м ѡ п o м ч a t e в ѡ n ѣ ѡ с т р ѡ в ѣ
 в ѣ n n t i n . н e в ѣ т р н o e ж e т і c i n y o
 ж e ц p ѡ c o , y ж o ж n i m ѡ c т a в и т и .
 ѡ в р ѣ з o y в ѡ c ѡ к р o c и ш a c в o a ,
 и x ѡ ж e т o г a d в ѡ c в o i б o л n i m ѡ
 ш e , н e в ѡ з б р a n n o т р ѣ б o в a н і e .
 и в ѡ z e m ѡ б o g a t ѡ в ѡ т в a m n o ж e
 e т e o , в e t p n d i n i m ѡ c в o i m ѡ в p ѣ a d
 e л o y r a m ѡ . в ѡ ѡ n ѣ o c t p o в ѡ
 п р ѣ ж e п o c л a в ѡ . и д e ж e i c a m ѡ

Фиг. 13. РАН 132, л. 83а, почерци на III и IX книжовник

ы и много рядко з; Ѹ е изписано като две разделени части; ч е чашковидно, но чашката не е закръглена, а прилича на триъгълниче; титлата при съкращенията без надредни букви представлява права пресечена черта (-); много своеобразно се пише м, дясната вертикална чертица на което е само загатната и не стига до долния край на реда; той не използва лигатури и т с висока мачта.

Л. 54а е написан от седми книжовник (вж. фиг. 11). Неговото л е с дълга хаста, излизаща в горното и долното междуредие; той пише з с висока

тнвноѸ ввсехъ слоѸхъ крѣплѣ
жѣса. по тѣхъ хъ бѣш приложени
ю. н вѣднѣ по сабѣ ствѣхъ гъ стрѣ
мленнѣ. Ѹ кѣ стѣ рѣчѣ шѣ сѣ
фѣ. сѣ тлнхъ бѣш дѣ рѣ зѣ ннѣ про
повѣдѣхъ щѣ, гѣ ко жѣ нтѣ илн
тѣ гелое аннѣ тѣ есна не такова
днѣхъ у дѣ. Ѹ н жѣ шѣ бѣ щѣ бѣ рече.
звѣшен сѣ ншѣ едѣ ннѣ бѣ земнн
ѣ анного жѣ вѣ бѣ. нѣ о твоего
шѣ нѣ мѣ тлѣ ствѣ о нхъ тѣ мѣ нн
сѣ мѣ рѣ ннѣ шѣ бѣ лѣ жѣ нѣ тѣ лѣ поло
жнѣ сѣ мѣ ннѣ слѣ шѣ тнѣ сѣ вѣ вѣ сѣ
бѣ гѣ рѣ зѣ мнѣ проповѣ н. вѣ вѣ сѣ
хъ жѣ прочннѣхъ жѣ зѣ цѣ хъ. по хѣ
лѣ сѣ мѣ сѣ хъ зѣ мнѣ слѣ вннѣ. вѣ
шѣ вѣ хъ бѣ шѣ прѣ вѣ зѣ мѣ словомѣ.
вѣ шѣ вѣ хъ жѣ рѣ зѣ вѣ рѣ щѣ номѣ. про
тнвннѣ сѣ унѣ шнѣ хъ дѣ шѣ. Ѹ кѣ слѣ
нѣ тнѣ сѣ ннѣ вѣ шѣ прѣ вѣ дѣ гѣ о тѣ
тнѣ створшѣ. ннѣ нѣ сѣ о рѣ зѣ бѣ
лнѣ нѣ вѣ рѣ жѣ. нѣ рѣ чннѣ тѣ кѣ гѣ лнѣ

Фиг. 14. Шук. 905, л. 26

мачта; използва ы и веднъж з; пише ѣ с леко излизаща над реда мачта, пресечена с права черта на нивото на горния край на буквите, завършваща с малко триъгълниче в десния край, обикновено по-дълъг от левия; използва два вида титли – вълнообразна (~) и права, с обърнати надолу краища (-); пише Ѹ със свързани помежду си части; ч е със закръглена чашка.

Осми копист е написал л. 736 от р. 6 до края и л. 74а от р. 1 до р. 9, л. 74б, от р. 14 до края (р. 23) и л. 75б от р. 20 до р. 23, както и л. 76а (вж. фиг. 12). Неговият почерк е от типа на почерка на третия преписвач, с когото се сменят между л. 736 и л. 75а. Почеркът му е неравен и буквите са с променливи характеристики. Той пише много често Ѹ, излизащо високо над реда; ѣ с висока мачта, пресечена с права доста дълга линия; т с висока мачта,

БЛАЖЪШЪ ОБОРАТНЛАЕИ . ИЪ ГРЪШЬ
ШИМЪ ГРЪШЬ ОСТАВНЛАЕИ . ПЛЪ ДЪ ПЛА
ИЪ КЪ ВНЛАЕИ . ОУМЪ РША ОУЖНВНЛАЕИ
ИЪ МОЖНА ТВОЕГО ИВАТНОЖ КЪ ВЪИХ . ТА
ОУБО ПРИЗЫВАЕМЪ . НЕ ДИНОРОДНАГО СНАТВО
ЕГО . И ПРЪТИ ТВОНА ДЪ . ПРИЗРИ НА СЛОВЕ
СНОЕ ТВОЕ ОУВА . ПРИВЕДЕНОЕ МНОЖНЕДО
ИНЫ МАНАЖРЪТВАТИЕЪ . И ОУТНЕГО
ДШЪ ТВОЕЖ ИЛОЖНЕ БЛГТИХ . ПОСЪТИ ВИ
НЪ ГРАДЕГО . ПАСАЖДЕ ПНАГО СТЫ ТВОИМ
ДЪ ОМЪ . И АСОБЛЕНЪ ЕИ И ПРЪПРОСЛАВЛЕН
ВЪ ВЪКЪИ . АМИНЪ . СКОПЪ ВЪЖЕ МЛТВА
ОБРАЩА ОУБЛОКЪ ЗАЕГО . ТАДО ПРЪРЪС
ПЪ ПНАГО УЦА . МИРЪ ТЕБЪЖ И ПЪ СЕИЕ ВЪКЪНОЕ
И ИЪ ДЪ ОУПОЛАТЫ . И ИДЕ РЪЖА И БЛГО
ДА РАБА . НА ПРАВЪШАГО ПЪТЪ ЕГОВА
БЛГОЕ . И ОУА ФЪЖЕ ПОВЪШЕ СТВЪ ВЪ АР
ЛААМОВЪ . МЛТВАЖЕ СЕБЕ ВЪ ДАСТЪ . ИЪ СЛЪ
ЗАМНТЕ ПЛЫМН ГЛАШЕ . БЕ ВЪ ПОМОЩЬ
МОЖ ВЪ МН . ГИ НА ПОМОЩЬ МНЪ ПОТЪ
ШНА . И АСО ТЕБЪ ОСТАВЛЕНЪ ЕИ ИЩИИ .
СИ ОУТЫ БЖАН ПОМОЩНИКА . ПРИЗРИ
НА МЪ И ПОМНОУИМА . ХОТА И ВЪ СЪМ
ТАКО МЪ И ПЪТНЕА . И ВЪ РАЗОУМЪ И ТИИНЫИ
ПРЪИТИ . СПЕИ МАНОУ КЪ РЪ ПИ МА НЕДО
СТОИНАГО . ХОДИТИ ВЪ ПЪТИ ТЪХЪ ЗА ПОВЕ
ДЪ ДЕНТВОИ КЪ . И АСО АЗЪ ОУБО ИМОЩЕН
И СТРАТЕНЫ . И ТВОРИТИ БЛГОЕ НЕ ДО ВО

често с пречупена наляво и надясно дълга линия над нея; з с мачта, излизаща високо над реда; своеобразно к, горната дясна част на което понякога излиза високо над реда; изписва х с хасти, излизащи много под реда, като често дясната стърчи високо над реда; използва бързописни в, л; пише титлата като (-); използва ы.

На л. 83а 9 реда е написал девети книжовник (от р. 14 до р. 22), използващ силно гърцизирано писмо (особено при изписването на є, в, ѱ, л, м; вж. фиг. 13).

Десети книжовник е написал почти една страница на л. 26 от Шук. 905 (р. 2–22), която всъщност е била на втория липсващ лист след л. 93 в РАН 132. Неговият почерк е от типа на почерка на третия книжовник. Той пише излизащо над реда и под реда л; чашковидно ч с кръгла чашка; ѳ с мачта над реда, пресечена с права къса линия; използва само 8, ѱ и ы; титлата му е ту вълнообразна (~), ту права, с обърнати надолу краища (-).

От л. 84а до края на книгата – л. 237а, целият ръкопис е дело на седмия преписвач, който всъщност не е написал само пет страници в тези две последни трети на кодекса (написаните от втория и десетия копист). Именно той е книжовникът, който е написал и откъснатите от ръкописа 10 листа, намиращи се сега в Шук. 905, както и публикуваната от А. Яцимирски страница (вж. фиг. 1–8, 11).

Вероятно той е бил и най-опитният преписвач на книгата. Има най-обработен и красив почерк, доста едър за формата на ръкописа, пише по 22–23 реда на страница. За него са характерни всички особености, посочени за почерка на л. 54а. Трябва тук да се добави само, че след л. 113 той започва често да използва ѳ и т с високи мачти, пресечени с вълнообразна линия, както и лигатури в средата на реда. Именно този основен книжовник, създал най-стария в хронологическо отношение български препис на „Варлаам и Йоасаф“, е оставил след края на повестта бележката на л. 237, публикувана още от А. Яцимирски, макар и с някои неточности (на с. 695), която според Е. М. Либо се среща още само в сръбския Виенски препис от 1355/1365 г. За съжаление в нея няма никакви данни за писача (или може би за преводача).

Анализът на почерците ясно показва, че работилите заедно книжовници всъщност имат два типа почерци – първият тип е представен от първия, втория, четвъртия и седмия копист, придържащи се по-строго към полуустава; вторият, близък до т. нар. народни почерци – от третия, петия, осмия, деветия и десетия преписвач. Шестият книжовник може би заема междинно място между двете групи.

За съжаление запазенният днес текст на най-стария български препис на „Варлаам и Йоасаф“ дори с новооткритите негови части не е цялостен. Сега в ръкописа липсва първият лист, поради което не разполагаме със заглавието и с част от предисловието в началото на повестта (наличният текст започва на л. 1: *нѣкъѡ ѣстъ ѡ ѡстрѣ. ѡ паче ѡже ѡколнже ѡѣще ѡнѣдѣ не приложѣшн са къ боѣ*). Липсват също два листа между л. 4 и 5 в края на гл. I и началото на гл. II (л. 46 завършва: *повелѣнне въз тѣн ѡд напнса, въського хрѣстїанна*; л. 5 започва: *да ѡто тн вѣдѣть нан ѡто ѡтѣдоѣ вѣдѣ*); 1 лист между л. 146 и л. 147 в края на гл. XXIV (л. 146б завършва: *не поѡтѣшн лн дѣхл пазѣть*; л. 147а започва: *хѣлнїкъ вогомѣ. ѡ ѡчьскыѣ ѡстѣпнїкъ лювѣ же ѡ наказаниѣ*); вероятно цяла тетрада (8 листа) между л. 152 и л. 153 в края на XXV глава и почти цялата XXVI глава (л. 152б завършва: *Послѣдѣ горѣвшѣ жлѣчн*

тво; л. 153а започва: жъѣкъ на на подвнзѣшн. ѿ вѣсма шжтѣшн каковаа дръзѣ творити., като единият от тези листове, последният преди л. 153, е бил листът, чиято дясна (а) страница е публикувана от А. Яцимирски; 1 лист между л. 153 и л. 154 в началото на гл. XXVII (л. 153б завършва: хлаа ден во не вѣдѣще ба за; л. 154а започва: ѿмъ етъ ѿ ба. ѿ не прѣстѣпѣтъ свнхъ врѣменъ.); 4 листа между л. 171 и л. 172 от гл. XXIX и началото на гл. XXX (л. 171б завършва: н прѣзнкѣ съ зкрасн въселюдъскы. ѿ къ; л. 172а започва: зъавъ на врань. посла къ воинѣ хвѣ на ѿпальченіе.).

Така фактически от РАН 132 са изчезнали 27 листа. 10 от тях днес се намират в Шук. 905. От останалите 17 листа един е бил у А. Яцимирски, който публикува едната му страница, а за другите 16 листа не може да се каже нищо – вероятно те не са се запазили.

Тези точни данни могат да се получат благодарение на това, че на места се виждат обозначенията на тетрадите, които до л. 846 са написани вероятно от третия преписвач, а след това от седмия: на л. 52б – крайт на з тетрада; на л. 53а – началото на н, на л. 60б – крайт на н; на л. 77а – началото на ѿ тетрада; на л. 84б – крайт на ѿа; на л. 85а – началото на вѣ тетрада; на л. 92б – крайт ѿ; на л. 93а – началото на гѣ тетрада; на л. 111а – началото на зѣ тетрада; на л. 154а – началото на кг тетрада; на л. 161б – крайт ѿ; на л. 162а – началото на кд тетрада; на л. 169б – крайт ѿ; на л. 170а – началото на ке тетрада; на л. 229б – крайт на 32 тетрада (написано погрешно дв вместо лв); на л. 230а – началото на лг тетрада. От тези означения е ясно, че първоначално ръкописът е имал 33 тетради по 8 листа, т.е. съдържал е 264 листа, от които днес в РАН 132 се намират 237 листа.

Интересно е да се отбележат също резултатите от сравнението на Шукинския фрагмент и РАН 132 с хронологията на известните днес сръбски и руски пълни преписи от XIV в. Сръбските преписи са главно от втората половина на столетието: най-старият, от сбирката на Дечанския манастир № 100, всъщност е от 1330/1340 г., втората четвърт на XV в. и началото на XVI в. и вероятно произхожда от западнобългарските македонски земи³⁹; вторият – от сбирката на Хърватската академия на науките и изкуствата в Загреб № III b 15 е от третата четвърт на XIV в.⁴⁰; Хилендарският № 422, както вече посочих, е също от третата четвърт на XIV в., неотдавна се аргументира и принадлежността на самия ръкопис към продукцията на Хилендарския скрипториум⁴¹; Виенският препис, който също произхожда от Хилендарския манастир, е от 1355/1365 г.⁴²; Зографският препис № II.в.5 (№ 96 по новия каталог) е от третата четвърт на XIV в.⁴³; Нямецкият препис

³⁹ Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века). Београд, 1982, с. 28, № 197.

⁴⁰ Пак там, с. 28, № 198.

⁴¹ Pozdeeva, I. V., A. A. Turilov. New Discoveries and Identifications of Manuscripts of the Hilandar Scriptorium. – Monastic Traditions. Selected Proceedings of the Fourth International Hilandar Conference (The Ohio State University 14–15 august 1998). Bloomington, 2003, p. 252, 253.

⁴² Birkfellner, G. Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich. Wien, 1975, S. 120–121; Мано-Зиси, К. Анагност Јован, хиландарски писар друге половине XIV века. – В: Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Београд, 1995, 237–238, табл. 14, 15.

⁴³ Ильинский, Г. А. Рукописи Зографского монастыря на Афоне. – Известия русского археологического института в Константинополе, 13, 1908, с. 275, № 181; Райков, Б., Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на

93 (30), който днес е в ръкописната сбирка на Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ, № 158, е от края на XIV в. (между 1375 и 1395 г.)⁴⁴ и последният – от сбирката на Новоспаския манастир в Държавния исторически музей в Москва, № 11 (по-нататък Новоспаски 11), който е попаднал в Русия още в края на XIV – първата половина на XV в. – от третата четвърт или края на XIV в.⁴⁵ Познат е и един ранен сръбски фрагмент от повестта в сбирката на П. Севастианов в Руската държавна библиотека в Москва, № 50.VIII/М. 1480, но той е от края на XIV – началото на XV в.⁴⁶ Сред руските преписи за най-стар в хронологическо отношение И. Лебедева смята пергаментния ръкопис № 1365 от XIV в. от Софийската библиотека на Руската национална библиотека в Санкт Петербург, в който според нея е представен „сръбският“ превод⁴⁷. Неговата датировка досега не е конкретизирана и той се отнася най-общо към XIV–XV в.⁴⁸, но според И. Лебедева е от края на XIV в. Ще припомним, че този единствен пергаментен препис на „Варлаам и Йоасаф“ е част от сборник, в който след повестта са включени редица оригинални староруски и старобългарски творби (напр. Киево-Печерския патерик и 7 поучителни и похвални слова на св. Климент Охридски⁴⁹), писани обаче навярно от друг книжовник.

Така фактически много вероятно Щук. 905 (а заедно с него и РАН 132 (Нямц 61/4) от сбирката на Румънската академия на науките, принадлежал преди това на манастира Нямц, от който той е част, е не само най-старият български препис на „Варлаам и Йоасаф“, но и най-старият в хронологическо отношение сред всички известни днес 224 пълни славянски преписи на повестта от XIV до XIX в.

Още по-голям интерес предизвиква този препис, ако се сравни текстът му с Рил. 3/14, с Хилендар. 422, с Шишат. и с публикувания от И. Лебедева руски препис от XVI в., който тя смята за представител на най-стария славянски превод – староруския отпреди средата на XII в. В него е представена

Зографския манастир в Света гора. С., 1994, с. 71, табл. 97. Погрешно В. Пелин сочи този ръкопис като среднобългарски от XIII в. (P e l i n, V. Цит. съч., с. 67, 68; тук тя погрешно отнася и Рилския ръкопис към XIII в.).

⁴⁴ Я ц и м и р с к и й, А. И. Цит. съч., 781–783; Датировката е уточнена от В. Пелин (P e l i n, V. Цит. съч., с. 59, 60, 64–65, 69). П. Панантеску погрешно отнася този ръкопис към XV в. (P a n a i t e s c u, P. Цит. съч., 235–236).

⁴⁵ П о п о в, Н. Рукописи Московской Синодальной (патриаршей) библиотеки. Вып. 1. Новоспасское собрание. М., 1905, 72–79, № 31; Ш е л а м а н о в а, Н. Б. Цит. съч., с. 236, № 841; Т у р и л о в, А. А. Восточнославянская книжная культура конца XIV–XV в. и „второе южнославянское влияние“. – В: Древнерусское искусство. Сергей Радонежский и художественная культура Москвы XIV–XV вв. СПб., 1998, с. 332.

⁴⁶ В и к т о р о в, А. Собрание рукописей П. И. Севастьянова. М., 1891, с. 74; Ш е л а м а н о в а, Н. Б. Цит. съч., с. 263, № 1365.

⁴⁷ Повесть о Варлааме и Иоасафе..., 36–37, 59.

⁴⁸ Ш е л а м а н о в а, Н. Б. Цит. съч., с. 269, № 1471; А б р а м о в и ч, Д. И. Описание рукописей С.-Петербургской духовной академии. Софийская библиотека. Вып. 3. Сборники. СПб., 1910, 51–54. За него вж. Т в о р о г о в, О. В. Древнерусские четьи сборники XII–XIV вв. (Статья первая). – ТОДРЛ, 41, 1988, с. 198, 205, 208, 209, 210, 211, 212; Т в о р о г о в, О. В. Древнерусские четьи сборники XII–XIV вв. (Статья вторая. Памятники агиографии). – ТОДРЛ, 44, 1990, с. 198, 215, 222.

⁴⁹ К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. Т. 1. Обработили Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов. С., 1970, с. 549, 599, 612; Т. 2. Обработили Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов, Кл. Иванова. С., 1977, с. 274, 328, 409, 807.

самовластне не бо естъ,
дшж словесных хотвнне
невызранно двнжжше са
наможе аще хоцеть. нан
къ добордѣтѣлан нан къ
зловѣ. снце ѿ сдѣтелѣ
вышю. самовластне же
двнн естъ, разочминое дше
взздвнзание самодарж-
но. нзволение же естъ,
хотвнне съветное еже
въ насъ. расожженному
бо ѿ свѣта дръжмн са
нзволениемъ. съветъ же
естъ. желанне съзпросн.

ѿ сщнхъ въ насъ
сдѣтеланыхъ выва-
жше. съветъстъ воцетъ
бо кто. аще подовно естъ
створнтн дѣло нан нн.
н потомъ расождаетъ
лоччшше, н выветъ
сдѣдъ. н тако прилагает
са н лювнтъ. еже ѿ
свѣта вожжено, н

самовластне же очво не
дше словесные хотвнне
невызранно двнжжше се,
наможе аще хоцеть. нан
къ добордѣтѣлан нан
къ зловѣ. снце ѿ сдѣ-
телѣ вышю самовласт-
стнн. пакы же не. разочми-
ное дше двнзание само-
даржно. нзволение же не.
желанне хотвннн. сщн
въ на. расожженному бо
ѿ свѣта дръжмн се нзво-
леннемъ. съветъ же не,
желанне съпросно (sic) ѿ
сщнхъ въ на, сдѣтел-
ныхъ выважше. съветъ-
ствочетъ бо кто. аще
повно не створнтн дѣло,
нан ннн. н потомъ
расождаетъ лоччшше.
н выветъ сдѣдъ. н
такъ прилагаетъ се н
лювнтъ. еже ѿ свѣта
оусожженно. н выветъ

сщнхъ въ на, сдѣтел-
ныхъ выважше. съветъ-
ствочетъ бо кто. аще
повно не створнтн дѣло,
нан ннн. н потомъ
расождаетъ лоччшше.
н выветъ сдѣдъ. н
такъ прилагаетъ се н
лювнтъ. еже ѿ свѣта
оусожженно. н выветъ

самовластие очво естъ
дочше словесные хотвнне
невызранно двнжжше се,
наможе аще хоцеть нан
къ добордѣтѣлан нан къ
зловѣ, снце отъ сдѣтелѣ
вышю самовластие же
двнн естъ разочминое
дочше двнзание само-
даржно. нзволение же естъ
хотвнне съветное еже въ
насъ, расожженному бо
отъ свѣта дръжмн се
нзволениемъ: съветъ же
естъ желанне съпросно
о сщнхъ въ насъ
сдѣтеланыхъ выва-
жше. съветствочетъ бо
кто, аще подовно естъ
створнтн вешти нан нн,
потомъ расождаетъ лочч-
шше н выветъ сдѣдъ, н
такъ прилагаетъ се н
лювнтъ еже отъ свѣта
оусожженно н глаго-

⁵⁰ L e b o, M. E. L. Цит. съч., 127–130. Оттук нататък листовете и страницие са по това издание.

⁵¹ Н о в а к о в и њ, Ст. Цит. съч., 87–89.

⁵² Повесть о Варлааме и Иоасафе, 169–170. Оттук нататък се посочват страницие по това издание.

Самовластие естъ ду-
шевный разумъ, изволе-
ние, невозбранно дви-
жема, о немже еже хо-
цеть, ли на добродѣ-
телие, ли на злое, тако
сдѣтелем створена.
Самовластие же двнн
естъ разумъ душевный,
подвигъ самодержный.
Изволение же естъ любви
совѣстная еже во ны, ли
совѣтъ любима, еже въ
ны, ибо изволгвшагося
отъ свѣта любимое из-
воляема. Советъ же естъ
любви истязаемая, о ство-
ренных нами бываемая,
свѣтуеъ бо кто ли хо-
цеть преити, вешти ли
ни. Паче судити луч-
шшее и бываеъ судъ,
таче совѣщаваеъ и лю-
бить еже отъ свѣта суже-
ное и бываеъ воля. Аше

бо судит и не приложит-
ся ко суженому, рекше
любит его, не глаголет-
ся воля. Таце по преложе-
нии бывает изволение,
рекше избрание. Изво-
ление бо есть, двоюму
предлежащо, изволети
и избрани се преже дру-
гаго. И се явъ, ако свѣтъ
есть по поужении изво-
ление и от самого гото-
вословна. Изволено бо
есть етеро от етера, при-
ати, никтоже бо преже
судит, не свѣщався, ни
изволит, не судивъ. Зане
бо не вся хотѣвшая тог-
ды преже сужено свѣт-
том, егдаже преже при-
нимаеъ любовь. И тако
соберетъ, изволение
бываетъ любви свѣтная,
иже в нас, ли свѣтъ
совѣтный, бываемый в
нас, ибо преже сужено
совѣтом любяще изво-
лимъ. Всякъ свѣтъ есть
дѣiania ради и стѣво-
ритъ, и тако бо всего
изволения свѣтъ наре-
четъ, всего же дѣia-
ния изволение. Сего ра-
дѣ не токмо дѣianie, но

летъ се вола. Аште бо
содѣлтъ, и не приложитъ
се къ соужденному,
рекше: не любитъ его, не
глаголетъ се вола. и тако
по приложеніи бываетъ
изволение, рекше избраніе.
Изволение бо есть дѣвма
прѣдлежащима изволен-
ти и извратн се прѣжде
оного, и се являеть, іако
свѣтъ есть съ расоужде-
ніемъ и изволеніемъ и отъ
самого готовословна; изво-
лено бо есть жеже се дроч-
го прѣжде дрочглаго
вззето, никто же разъ соу-
днтъ что не свѣщтавъ,
ниже изволнтъ не расоу-
днвъ. Понеже во не вса
мнѣшта се намъ блага
быти въ дѣло извѣстн
хощемъ, тогда изволе-
ніе изволено бываетъ,
жеже расоуждено отъ свѣт-
та, іагда въспрїиметъ
желаніе, и тако свѣскоп-
ляеть, се изволение быти
желаніе, свѣщтанно соу-
штїихъ въ насъ, разъ соуж-
денаго бо отъ свѣта
дръжнмъ се изволеннемъ,
всакъ бо свѣтъ дѣiania
всакъ бо свѣтъ дѣiania

вола, аще бо соуднтъ и
не приложнт се къ
расоужденно же
л. 100а-101а
рекше не възлюбнтъ его,
не глет се вола, и тако
по приложеніи бываетъ
изволение. Изволение бо
есть дѣвма прѣдлежащема
изволенти и извратн се
прѣжде иного, и се явъ
іако свѣтъ іако съ расоуж-
деніемъ, и изволеніемъ.
и въ того готовословесе,
изволено бо іаже же се
прѣже дрочглаго вззето,
никтоже бо расоуднтъ,
что не свѣщавъ, и изво-
лнтъ не расоуднвъ. Поне-
же не вса мнѣшта се
намъ блага быти въ дѣ-
ло извѣстн хощемъ.

Усуждено, и бываетъ воля,
аще бо судн и не при-
ложнт са къ расуждено
л. 92а-93а
рекше не възлюбнтъ его,
не глет са воля и
такое по приложеніи бы-
ваетъ изволение. Изволеніе
бо есть дѣвма прѣдле-
жщима изволенти и из-
вратн се прѣжде иного, и
сѣ явъ есть, іако свѣтъ
іако съ расужденіемъ, и
изволеніемъ, и въ того гото-
вословесе. Изволено бо
есть се прѣже дроч-
глаго вззато, никтоже св
расуднтъ, что не свѣ-
щавъ. Изволнтъ не расу-
днвъ, понеже не всѣ мнѣ-
шад са намъ блага бы-
ти въ дѣло извѣстн
хощемъ.

Тогда изволение изволе-
но бываетъ еже расужде-
но въ свѣта. іако егда
въспрїиметъ желаніе, и
такое свѣскопляетъ са
изволение быти. желаніе
свѣщтанно сщцнхъ въ на-
сѣ. расужденаго бо въ
свѣта. дръжнмъ са изволе-
ніемъ. всѣкъ бо свѣтъ
дѣiania радн. и раздѣле-

нѣа дѣанію. и тако възсѣ-
комочу изволеночу.

свѣтъ вождаъ еста. възсѣ-
вотв же дѣла изволеніе.

сего радн не тѣкмо дѣла
нж и помышленія. іаже

изволеніе прѣдѣлае-
жтъ. и вѣнца и мжкы

исходатаиствоважтъ:~
Начало бо грѣхнмъ и

п्राкеднмъ дѣломъ.
изволеніе еста въ сжннхъ

въ насъ свободнмое. нхъ-
же дѣнствєа въ насъ, снхъ

дѣла. іаже по дѣнствочу
въ насъ

л. 966-97а

нже на дѣорѣтѣль
дѣнствє. въ насъ очѣво и

дѣорѣтѣли. въ истн-
нж бо въ насъ сжтъ

дшєвнла възсѣ. и ѡ ннхъ
же сѣвѣдаемъ. снцє са-

моваастно изволеніе нма-
цємъ. іакоже аще кто нз-

волнтъ. по семочу прнча-
цнати са бжєст ѡного сѣв-

та. и прѣвѣваетъ въ
мжѣрѣлєвннхъ хытрѣ-

ствѣхъ.

нѣа дѣанію. и тако възсѣ-
комочу изволенно, свѣтъ

вождаъ естаъ. всѣкого
же дѣла изволеніе. сего

радн не тѣкмо дѣла нж
и помышленія. іаже изво-

леніе прѣдѣлае~~жтъ~~.

и вѣнца и мжкы
исходатаиствоважтъ:~

Начало бо грѣхнмъ, и
п्राкеднмъ дѣломъ.

изволеніе еста въ сж-
цнхъ въ на свободаимое.

нхъ же дѣнствєа въ на,
снхъ дѣла. іаже по

дѣнствочу въ на,

л. 16-2а
же нже на дѣорѣтѣль

дѣнствє. въ на ѡво и
дѣорѣтѣли. въ истнннж

бо въ на сжтъ дшєвнла
въсѣ. и ѡ ннхъже сѣвѣда-

едемъ. снцє самоваастно
изволеніе нмацємъ. іакоже

аще кто изволнтъ, по
семочу прнчацнати са

бжтєвнаго сѣвта. и прѣ-
вѣваетъ въ мжѣрѣлєв-

любннхъ хытрѣствѣхъ.

нню. и тако всакомочу
изволенно. свѣтъ вожъ не

всакого же дѣла изволе-
нне. сего ра не тѣкмо дѣ-

ла, нъ и помышленія.
іаже изволеніе прѣдѣла-

ежтъ, и вѣнце и мочкы
исходатаиствоважтъ. наче-

ло бо грѣхомъ, и прѣдѣ-
лымъ дѣломъ. изволе-

нне не въ сожннхъ въ на
свѣднмое. нхъ же во дѣнств-

єа въ на. снхъ дѣла іаже
по дѣнствочу въ насъ.

л. 1026-103а

нже на дѣорѣтѣль
дѣнствє. въ на очѣво и

дѣорѣтѣли. въ истнннчю
бо въ на сожтъ дшєвнла

вса. и ѡ ннхъже сѣвѣда-
емъ снцє самоваастно

изволеніе нмоцємъ.
іакоже аще кто изволнтъ,

по семочу прнчацнати се
бжтєвнаго сѣвта. и прѣ-

вѣваетъ въ мжѣрѣлєв-
ннхъ хытрѣствѣхъ:~

радн и раздѣленія дѣла-
ннѣ. и тако всакомочу нз-

воленно сѣвѣтъ вождаъ
есть, всакого же дѣла

изволеніе прѣдѣлае-
лаво іаже изволеніе сего

радн не тѣкмо дѣла нъ и
помышленія іаже изволе-

нне прѣдѣлаежтъ и
вѣнце и мочкы нхѣдѣ-

танствѣжтъ. Начеа бо
грѣхомъ и прѣдѣлымъ

дѣломъ изволеніе естаъ
въ сожннхъ въ насъ, во-

днмое, нхъ же во дѣнствєа

въ насъ, снхъ и дѣла іаже

по дѣнствочу въ насъ. въ
насъ же нже на дѣорѣтѣ-

тѣль дѣнствє; въ насъ
очѣво и дѣорѣтѣли;

бо въ истнннчю бо въ насъ
сожтъ дшєвнла вса, и ѡ

ннхъже сѣвѣдаемъ.
Снцє самоваастно сѣвѣш-

таважтемъ члѣвкомъ и
самоваастно изволеніе

нмоцнннмъ по нлнчю
кто ѡво изволеніе нматъ,

по толнчю прнчєстннкъ
бываежтъ сѣвта бжжтєв-

наго и оуспѣваежтъ въ
прѣмочѣрєствннхъ

начнннннхъ

и помышленія, еже из-
воленіе прѣдѣлае-

жтъ, и вѣнца, и мучы
сходатаиствужтъ. Нача-

ло бо грѣха и правдож-
анія изволеніе естаъ, в

насъ бываемая. еже в насъ
сотвореніе и тѣхже и

дѣанія, еже о сотворе-
рєннн в насъ. О нас же о

добрѣтєстїе и створе-
ннє, в насъ убо добродѣ-

тєстїе истовое. В насъ
есть душевнає вса и о

ннхъже совѣпеваемомъ,
якоже кннжло изволнтъ,

потомъ уже прннмѣтъ и
божєствєнаго сѣвта и

поспѣшєствуетъ
прємудрєствннхъ

учнєннєа

безспорно т. нар. от нея „българска редакция на сръбския превод“ и той е много близък до Рил. 3/14. Ако анализираме следващия пример обаче, веднага ще забележим някои случаи на съвпадения между Шишат. и руския препис; между Рил. 3/14, Шишат. и руския препис, от една страна, и Щук. 905 и Хилендар. 422, от друга, между Рил. 3/14 и Шишат., от една страна, Щук. 905 и Хилендар. 422, от друга, и различен трети текст в руския. Ще обърнем внимание и на големия пасаж, очевидно случайно разместен в Рил. 3/14 и Хилендар. 422 (а същото разместване е налице и в РАН 132, част от който е бил Щук. 905), наличен обаче в Шишат. и руския ръкопис в правилната последователност – така, както е в гръцкия текст⁵³. Този текст още веднъж навежда на мисълта за един първоначален превод, различни стадии на развитие на който са отразени в ръкописите, или за два превода, но не непременно руски и сръбски: очевидно по-архаичен езиков облик в българските ръкописи, съдържащи обаче и важни механически грешки; очевидно един превод, отразен в българските и сръбските преписи; очевидно по-нов езиков облик и силно редактиран текст на руския препис, запазил обаче някои много стари черти на превода и на неговия език; и очевидна невъзможност тези черти да се дължат на проникване на текстове от Русия сред южните славяни (вж. табл. 2).

Всичко, казано дотук, поставя въпроса за преразглеждане на генеалогическите отношения между запазените днес славянски преписи на „Варлаам и Йоасаф“ и за времето и мястото на появата на нейния славянски превод (или преводи). Най-вероятно е, че преводът, представен в използваните от мен ръкописи – Рил. 3/14, РАН 132, Хилендар. 422, Новоспаски 11, Шишат. и Щук. 905, е бил старобългарски⁵⁴. За това свидетелстват например някои случаи на наличие на прабългарски думи както в българските Рил. 3/14 и РАН 132, така и в сръбските Хилендарски и Новоспаски, които липсват не само в руския препис, но дори понякога и в Рилския ръкопис (вж. табл. 3).

Заслужава да се отбележи, че в руския Софийски № 1365 също присъстват *друзи* и *боляре*⁵⁵. В тази глава думата *волярннъ* присъства и по-нататък в текста (Рил. 3/14 – *вольры*, л. 276; РАН 132 – *вольръѣ*, л. 306; Хилендар. 422 – *вольры*, л. 336, с. 43; Новоспаски 11 – *вольры*, л. 296; Болшаков 410 – *велможи*, с. 132; гр. – *μευοτᾶνας*, с. 43). Думата *волярннъ* е използвана и на други места в текста: напр. във втора глава (Рил. 3/14 – *вольръ цревѣхъ* воевода сын саннмъ, л. 16; РАН 132 – липсва листът след л. 4; Хилендар. 422

⁵³ Anecdota Graeca. E codicibus Regiis descripsit, annotatione illustravit J. Fr. Boissonade. Vol. 4. Parisiis, 1832, 131–133. Всички страници на гръцкия текст нататък са по това издание.

⁵⁴ Мнение, че преводът е старобългарски, от XI в., изказах още през 1985 г. (вж. Н и к о л о в а, Св. Переводная беллетристика в древнеболгарской литературе. – В: Проблемы изучения культурного наследия. М., 1985, с. 109.). По-късно съмнения в твърдението за първоначален руски превод на повестта изказа М. Иконова (И о н о в а, М. Беллетристиката в системата на старата българска литература. С., 1992, 183–186). Заслужава да се отбележи, че А. Яцимирски, който е склонен да възприеме изказаното още на едно заседание през 1897 г. мнение на А. Соболевски за руски превод на „Варлаам и Йоасаф“ и посочва някои архаизми в един препис от XVI в. от манастира Агапия с „правописание русское, подражательное, болгаризирующее“, говори категорично за един стар превод в българските и сръбските преписи, за които пише (вж. Я ц и м и р с к и й, А. И. Цит. съч., 66–67, 691–695, 781–783).

⁵⁵ Л е б е д е в а, И. Н. Список болгарского перевода..., с. 35. За думата *волярннъ* вж.: Ш а у р, Вл. За произхода на старобългарската дума *волярннъ*. – Palaeobulgarica, 12, 1988, № 1, 115–121.

Таблица 3

Глава VI

Хилендар. 422 л. 32а, с. 41 Бѣаше оубо нѣкы црѣ, велнкѣ н славнѣ. н бы прѣхѡдещюу ѣмоу на колесницѣ позлащеннѣ, съ слѡугамн н болѣрѣн Дрѡузн же него н болѣрѣ, негодобахѡу w семѣ.	Новоспаски II л. 28а Бѣаше оубо нѣкын црѣ, велнкѣ н славнѣ. н бы прѣхѡдещѣ ѣмоу на колесницѣ позлащеннѣ, съ слѡугамн н болѣрѣ Дрѡузы же него болнре (sic!) негодобахѡу w семѣ.	Рил. 3/14 л. 256–26а Бѣаше оубо нѣкын црѣ велнкѣ н славнѣ. н быстѣ прѣхѡдещюу ѣмоу на колесницѣ позлащеннѣ. съ слѡугамн н болѣрѣ Велмѣжне его н князн. негодобахѣ w семѣ.	РАН 132 л. 29а–29б Бѣше бо нѣкѣѣ црѣ велнкѣ н славнѣ. н бѣ прѣхѡдещѣ ѣм на колесницѣ позлащеннѣ, съ слѣгамн н болѣрѣ Дрѡузн же его н болѣрѣ. негодобахѣ o семѣ.	Болшаков 410 с. 131 Бѣ бо нѣкый царь велий славенѣ, бысть же ему шествовати на колесницѣ позлащеннѣ и окрестъ его оружници . . . Велможн его и князѣ негодо- ваша o семѣ.
--	--	---	---	---

– волѣрьъ црѣвѣхъ воєвода сы саномь, л. 6б, с. 7; Новоспаски 11 – волѣрьъ црѣвѣхъ воєвода сы саномь, л. 6а; Болшаков 410 – *царевъ старѣйшинъ стратижъскихъ санъ*, с. 115; гр. – ἀρχισατράλης τὴν ἀξίαν, с. 8), в четвърта глава, дори в руския препис, където е старателно избягвана (Рил. 3/14 – мжъ во нѣкын въ волѣрьѣхъ четнѣ сын, л. 10б; РАН 132 – мжъ во нѣкы въ волѣрьѣхъ, четнѣ сы, л. 13б; Хилендар. 422 – мѡужъ во нѣкы въ волѣрьѣхъ, четнѣ сын, л. 16а, с. 20; Новоспаски 11 – мѡужъ во нѣкын въ волѣрьѣ, четнѣ сын, л. 14а; Болшаков 410 – *мужъ нѣкий, старѣи сый в боярехъ*, с. 121; гр. – ἀνὴρ γάρ τις, τῶν ἐν τέλει τὰ πρῶτα φέρων, с. 21).

Във „Варлаам и Йоасаф“ се използва и още една от малкото останки от езика на прабългарите – думата *внсеръ* (вж. напр. гл. VI, гл. X: Рил. 3/14 – *внєра многоцѣннааго, внєрѣ*, л. 27а, 55а, 55б; РАН 132 – *вєєра многоцѣннааго, внєрѣ, внєрѣ*, л. 30б, 56а, 56б; Хилендар. 422 – *внєра многоцѣннааго, внєєрѣ, внєрѣ* л. 33б, 60б, 61а, с. 43, 78, 79; Новоспаски 11 – *внєра многоцѣннааго, внєєрѣ*, л. 29б, 52б; Болшаков 410 – *бисєрѣ многоцѣнныхъ, бисєрѣ, бисєра*, с. 132, 147, 148; гр. – μαργάρων πολυτίμων, с. 42–43, μαργαρίτης, с. 80, μαργαρίτην, с. 81). Тук бих желала да обърна внимание на впечатлението на М. Е. Либо, че преводачът е знаел по-добре гръцки, отколкото славянски⁵⁶, а също – на отбелязани от нея факт, че Хилендарският текст е писан „много грижливо“ и „редките грешки при преписването... са били внимателно заличени и правилните четения са вмъкнати добре на тяхното място“⁵⁷, при което обаче на едно място в текста се намира формата *сщєн* (на л. 197б)⁵⁸ – все обстоятелства, наклонящи везните в полза на мнението за български превод.

Цитираният по-горе пасаж от гл. VI навежда на размисли и в друга посока. Не може да не направи впечатление, че в първия абзац Рил. 3/14 и РАН 132 съвпадат със сръбските (*съ слоугамн н волѣры срещу окрєстѣ єго оружници* – в Болшаков 410), а само след няколко реда Рил.3/14 съвпада с Болшаков 410 (*вєлмжжє єго н кнлзн срещу дрѡуѣзы жє єго волѣре* – в сръбските, и *дрѡуѣзн жє єго н волѣре* в РАН 132). При това съвпадението между руския и Рил. 3/14 отговаря точно на гръцкия текст (Οἱ δὲ μεγίστῶνες αὐτοῦ καὶ ἄρχοντες, с. 41), докато при съвпадението между Рил. 3/14, РАН 132 и сръбските текстове руският препис по-точно отговаря на гръцкия израз (καὶ τῆς βασιλεῖς πρεπούσης δоруфорίας; *доруфоріа* – ’охрана, телохранители’). Тези примери навеждат на мисълта за връзка между южнославянската и руската ръкописна традиция, но тъй като в случая няма никакви данни за движение на текста от източните към южните славяни – по-скоро за наличието на друг български превод, отразен в силно редактиран вид в руската ръкописна традиция (Болшаков 410). Тази мисъл се подкрепя от многобройните случаи на употреба на архаични лексеми в руския препис, които се срещат още в старобългарския канон от X–XI в., но липсват в българските и сръбските преписи, напр.: *въшнж* (Болшаков 410 – *бъшию*, 2 пъти, с. 113; Хилендар. 422 – *вѣноудъ*, л. 2а (втория път липсва), с. 2; Новоспаски 11 – *вѣноудъ*, л. 1б (втория път липсва); Рил. 3/14 – *липсва* листът; РАН 132 – *вѣнждъ*, л. 1а (втория път липсва); гр. – *ѡлоус* (втория път липсва); *нєкръ* (Болшаков 410 – *гробъ сѣтворивый искрѣ верѣтєпа, искрѣ грѡба сѣд*, с.

⁵⁶ L e b o, M. E. L. Цит. съч., с. XXIII.

⁵⁷ Пак там, с. XIX.

⁵⁸ Пак там, с. XIX, 256.

264, 265; Рил. 3/14 – грѣвъ сътворнѣ блнзъ врьтпа, блнзъ грѣва съде, л. 263б, 264а; РАН 132 – грѣвъ сътворнѣ блнзъ врьтпа, блнзъ грѣва съде, л. 231б–232а, 233а; Хилендар. 422 – грѣвъ сворнѣ блнзъ врьтпа, блнзъ грѣва съде, л. 271а, 271б, с. 347, 348; в Новоспаски 11 липсва целият текст след гл. XIV; гр. – τὰ φων ποιήσας ἐχόμενον τοῦ σπληλαίου, с. 358, ἄπλησίον τοῦ μνήματος ἐκάθισε, с. 360). Забележително е, че част от тях са регистрирани само в Супрасълския сборник (напр. възшиж). Не може да се каже, че посочените лексеми не се срещат изобщо в староруските ръкописи до XIV в.⁵⁹ Но като се има предвид, че в речника на староруския език от XI–XIV в., където са извлечени материали от близо 1000 отделни паметника, посочените думи се срещат изключително рядко, и то главно в преводи, които имат български произход или са спорни по произхода си, едва ли можем да се съмняваме – те не се дължат на руски преводач: възшию – само в Троицкия сборник № 12 от XII–XIII в., в който се намират редица творби на Климент Охридски, а примерът е извлечен от Слово на Йоан Златоуст; 4 примера от Хрониката на Георги Амартол, 1 пример от Троицкия сборник № 9 от края на XIV в., в който също има Климентови слова, а примерът е от Слово на Кирил Александрийски за съботата на 5-та седмица на поста и в т. нар. Варсонуфиевска кормчая от края на XIV в. в текст на Теодор Студит (а само в Супрасълския сборник са регистрирани 7 употреби!); нскръ – 3 употреби в Хрониката на Георги Амартол, 1 – в Пролог, Синодална сбирка 239 от първата четвърт на XIV в., 1 – в Троицкия сборник 11 от края на XIV в., в патеричен разказ, и 1 – в Ипатиевския летопис от края на XIII в. по препис от 1425 г. (в старобългарските паметници – по 2 употреби в Зографското, Мариинското и Асеманиевото евангелие). В текста на руския препис Болшаков 410 се срещат и редица непеведени гръцки думи (напр. *аеръ*, *аерѣ*, с. 147; Рил. 3/14 – въздоухъ, въздоухоу, л. 55а; РАН 132 – възѣхъ, възѣхоу, л. 56а; Хилендар. 422 – въздоухъ, въздоухоу, л. 60б, с. 78; Новоспаски 11 – въздоухъ, въздоухоу, л. 52б; гр. – ἀέρος, ἀέρι, с. 80; Болшаков 410 – *струфокамиловыхъ яиць*, *яиць струфокамиловыхъ*, с. 147, 148; Рил. 3/14 – струфокамнлова янца, струфокамнловоу янцоу, л. 55а, б; РАН 132 – струфокамнлова янца, струфокамнловоу янцоу, л. 56а, б; Хилендар. 422 – струфокамнлова янца, струфокамнловоу янцоу, л. 60б, 61б, с. 78, 79; Новоспаски 11 – струфокамнлова янца, л. 52б (между л. 52 и 53 липсва лист и поради това втората употреба не е налице); гр. – στρουθοκαμήλου ὄν, στρουθομήλου (sic!) ὄν, с. 80, 81; Болшаков 410 – *кафоликии църкви*, с. 171; Рил. 3/14 – *сворнѣн црквн*, л. 98а; Хилендар. 422 – *сворнѣн* (sic!) *црквн*, л. 104а, с. 132; Щук. 905 – *сворнѣн црквн*, л. 3а; гр. – καθολικῆ ἐκκλησία, с. 134). Ще добавя, че например в един от случаите на сериозно аргументиран в последно време руски произход на превод от гръцки език (на житието на Андрей Юродиви) от същата епоха (XII в.) като характерна черта на превода се посочва липсата на непеведени гръцки думи, за разлика от южнославянския превод, в който се намират много такива случаи (както и от втория руски превод, свързан в изследването с периода на второто южнославянско влияние, в който има непеведени гръцки думи, включително *аеръ*)⁶⁰. В този

⁵⁹ Вж. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Т. 1. М., 1988. По този речник са приведени тук данни за употребите в староруските ръкописи до XIV в.

⁶⁰ М о л д о в а н, Ал. Житие Андрея Юродивого в славянской письменности. М., 2000, с. 105, 127.

превод на житието на Андрей Юродиви напълно липсват думи като велни (навсякъде – велнкъ, и само в един случай – велн), кетеръ (навсякъде – кѣдннъ), възшьж (навсякъде – отнюдъ), нскръ (навсякъде – блнъ), внсръ (навсякъде – жьмьчюгъ), а воларннъ се измества от воарннъ (6 срещу 4 случая)⁶¹.

Посочените примери, не само непълни, но и случайни, ясно показват, че въпросът за времето и мястото на появата на славянския превод (или преводи) на „Варлаам и Йоасаф“ не може да бъде решен без обстойно и задълбочено пълно сравнително проучване на текстовите и езиковите белези на българските, сръбските и руските текстове.

Най-неочаквано това мое мнение беше подкрепено от анализа на т. нар. староруски превод, публикуван от И. Н. Лебедева, осъществен от А. А. Пичхадзе и публикуван през 2000 г.⁶² Като отбелязва наличието в текста на няколко несъмнени русизми като кънорогъ, скотъннца, волога, скъзльнчюгъ, скокъзльновены и колданне, авторката тълкува подробно на широк съпоставителен фон употребата на думи с български произход като възню, тнмънне, заваднн (колесънню), замужатн, замуженне, простынн, укромне, укромьнын, чнсма, горныльствованъ, гърныльствуется, котынне, чнырнтн, нечнырннъ. Нейният извод е следният: „Есть основания утверждать, что русизмы в „Повести о Варлааме и Иоасафе“ принадлежат переводчику. Что же касается болгаризмов, то можно было бы допустить, что такие распространенные в древнеболгарских текстах лексемы как възню или тнмънне были усвоены древнерусским книжником и использованы при переводе. Однако трудно сделать аналогичное предположение для таких слов, как гърныльствоватн или чнырнтн, представленных в древнеславянских памятниках единичными фиксациями или вовсе не засвидетельствованных нигде, кроме „Повести о Варлааме и Иоасафе“. Приходится признать, что эти слова болгарского происхождения являются принадлежностью первоначального перевода и, следовательно, что болгарский язык был усвоен переводчиком не книжным (или, вернее, не только книжным) путем. Таким образом, остается предположить, что перевод выполнен либо носителем восточнославянского диалекта, хорошо знавшим живой болгарский язык, либо – что представляется более вероятным ввиду многочисленности и тематического разнообразия болгаризмов в тексте – носителем болгарского языка, освоившим в той или иной степени восточнославянский диалект, на котором говорили его потенциальные читатели, т.е. что памятник был переведен болгаринном в Древней Руси“⁶³. Естествено, отгук нататък предстои да се установи дали този извод е в съответствие с историята на текста на творбата, такава, каквато е засвидетелствана в съхранената днес южнославянска и източнославянска ръкописна традиция. Сега може да се каже само, че е много трудно да се допусне, че в руските представители на т. нар. руски превод, най-ранните от които са от XVI в., се е запазил първоначалният вид на текста, още повече, че вече е установено: дори смятаният за най-добър негов представител – Болшаков 410, всъщност представлява контаминация, двете части на която са свързани

⁶¹ Пак там, с. 681, 682, 683, 684, 699, 722, 758–759.

⁶² П и ч х а д з е, А. А. Несколько редких древнеболгарских слов в древнейшем переводе „Повести о Варлааме и Иоасафе“. – Във: Folia Slavistica. Пале Михайловне Цейтлин. М., 2000, 104–109.

⁶³ Пак там, с. 108.

в гл. XXXVII⁶⁴. За появилите се няколкостотин години след превода ръкописи е съвсем неизбежно да съдържат русизми, дължащи се на естествения стремеж да се заменят поне някои неясни за руските книжовници форми с разбираеми за тях думи, стремеж, който може да е възникнал веднага след появата на повестта в Русия, но е останал недокументиран, тъй като за нас е неизвестно развитието на текста до XVI в.

Веднага трябва да се добави, че не могат да се смятат за изчерпани и възможностите за откриване на неизвестни днес среднобългарски преписи на „Варлаам и Йоасаф“. Ето и едно доказателство. По времето, когато работих в Москва с Щук. 905, попаднах и на един лист от творбата, непознат до момента, в Руския държавен архив за древни актове в Москва. Очевидно той е откъснат от молдавски среднобългарски ръкопис от средата на XV в. (ф. 188, № 778, л. 1а–1б). На този лист (всъщност това е л. 1а–1б от четирите листа от един ръкопис, без съмнение молдавски по произход) се намира малък откъс от края на гл. XXI и началото на гл. XXII (фиг. 15). Интересното в случая е, че всъщност това е краят на текста от „Варлаам и Йоасаф“, тъй като веднага след този откъс на същата страница започва Грѣго́рія сѣна́нтска ска́заниѣ въ́кра́тъцѣ ѡ́ ра́нскомъ въ́итѣн. Каква част от повестта е била поместена преди откъса, не може да се каже. Ясно е само, че ръкописът е бил много голям (на л. 1а е запазено означението за начало на 47-а тетрада и следователно преди него е имало около 376 листа; а като се има предвид, че на л. 2б е означен краят на 49-а тетрада и текстът на л. 3а–4б е негово непосредствено продължение, на което липсва краят, несъмнено кодексът се е състоял най-малко от 50 тетради, т.е. около 400 листа). Всъщност този лист, както и останалите листове от този фрагмент, са писани от известния молдавски книжовник Гавриил Урик през 1447 г. Това установи през 1988 г. А. Паскал, който идентифицира точното съдържание на тези четири тетради, като откри, че повечето липсващи листове от тях се намират в един фрагмент от 10 листа, съхраняван в Руската държавна библиотека в Москва, ф. 178, № 923 (на л. 10 тук се намира бележката на Гавриил)⁶⁵. За съжаление нито той, нито по-късно появилото се описание на този фрагмент⁶⁶ посочват, че текстът на л. 1а–1б е от повестта „Варлаам и Йоасаф“. Ако някога се намери предшестващата тези 4 тетради част от сборника, може да се окаже, че науката ще се сдобие с още една голяма непозната по текста си досега част от повестта.

Ако сравним текста на откъса със съответното място в Рилския ръкопис, веднага проличава, че № 778 е най-близкият до Рил. 3/14 от всички използвани тук текстове:

⁶⁴ Л е б е д е в а, И. Н. Повесть о Варлааме и Иоасафе..., 103–109.

⁶⁵ П а с к а л ь, А. Д. Автограф древнемолдавского книжника XV века из ЦГАДА. – Советские архивы, 1988, № 5, 88–89; П а с к а л ь, А. Д. Итоги и задачи изучения рукописей Гавриила Урика, как ранних источников по истории славяно-молдавской книжности XV века. – В: Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. М., 1989, с. 16, 31; П а с к а л ь, А. Д. Новые данные о книжной деятельности Гавриила Урика Нямецкого. – В: Търновска книжовна школа. Т. 5. Велико Търново, 1994, с. 411.

⁶⁶ Каталог славяно-русских рукописных книг XV века, хранящихся в Российском государственном архиве древних актов. Сост. И. Л. Жучкова, Л. В. Мошкова, А. А. Турилов. М., 2000, 274–275. Това е посочено в: Т у р и л о в, А. А. Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в. ..., с. 307, № 3401, но и на двете места фрагментът не е идентифициран.

Рил. 3/14, л. 138а

Іѡасафъ же по шшестѣн вар'ла-
амовѣ, молнтѣѣ себе въздастѣ. н съ
слъзамн теплымн глаголаше, бѣ
въ помощь мож възмн.

РГАДА 778, л. 1а

Іѡасафъ же по шшестѣн вар'ла-
амовѣ, млтѣѣ себе въздастѣ, н съ
слъзамн теплымн глаше. бѣ
въ помощь мож възмн.

Така или иначе, епизодичните ми занимания през годините с текстовете на старобългарската преводна повест „Варлаам и Йоасаф“ в резултат на интереса, възникнал у мен през трите аспирантски години, прекарани в Катедрата по българска литература, ме убедиха колко важно е най-после историята на текста на тази творба да бъде проучена цялостно. Макар и все още да не съществуват условия за това, безспорно е, че работата трябва да продължава. С това убеждение си позволявам да насоча интересите на някои млади изследователи към текстовете на „Варлаам и Йоасаф“ и изобщо към търсачеството в изследователската работа над историята на старата българска литература, да се опитам да им вдъхна любов към българската ръкописна традиция от епохата на Средновековието и умение да се работи с нея, надявайки се, че по този начин продължавам вековната традиция на Катедрата. Само чрез подобен вид проучване, мисля, ще може да се реши окончателно и проблемът за най-стария в хронологическо и текстово отношение славянски препис на знаменитата източна творба, както и проблемът за времето и мястото на нейното превеждане.

Svetlina Nikolova (Sofia, Bulgaria)

ON THE SUBJECT OF THE OLDEST BULGARIAN COPY OF BARLAAM AND IOASAPH

(Summary)

The paper analyses the results of the study on the South Slavonic (Bulgarian and Serbian) manuscript tradition connected with the novel Barlaam and Ioasaph. The results reported correct numerous misinterpretations of this tradition. They are based on the text of copies in Middle Bulgarian (MS 3/14 from the Rila Monastery, dated to the second half of the 14th century; MS Shchuk. 905 from the State Historical Museum, dated to the first half of the 14th century; MS 132 from the Romanian Academy of Sciences, dated to the first half of the 14th century; MS f. 188, No 778 from the Russian State Archive of Ancient Acts, dated to the mid 15th century; MS Holy-Trinity-Sergius Laura 687 from the Russian State Library in Moscow, dated 1444; MS 13.5.15 from the Library of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg, dated to the first quarter of the 16th century) and in Serbian (MS 422 from Hilandar Monastery, dated to the third quarter of the 14th century and the manuscript from the Shishatovats Monastery, dated 1518) and that of the Russian MS 410 from Bolshakov's collection at the Russian State Library in Moscow, dated to the first quarter of the 16th century. It has been established that the fragments from the novel in MS Shchuk. 905 are a part of MS 132 from the Romanian Academy of Sciences. Actually this is the oldest Bulgarian copy of Barlaam and Ioasaph originating in the 1350s at the latest. Most probably it is also the oldest Slavonic copy amongst the 224 Bulgarian, Serbian and Russian medieval manuscripts known today. The analysis of the texts reveals the need of reconsidering certain questions, namely: What are the genealogical relations of the Slavonic medieval copies of Barlaam and Ioasaph preserved till present? When and where did the Slavonic translation (translations) of the novel appear? What was the history of this text in the Slavonic lands? The answers to these questions should be reviewed since some claims made in the last decades are obviously groundless.